

İstiklâl Harbi'nden Mekanize Savaşa: İki Savaş Arası Dönemde Türk Ordusunun Kara Doktrini ve Tartışmaları (1923-1939)

From the War of Independence to the Mechanized Warfare: Turkish Land Doctrine and Its Discussions During the Interwar Period (1923-1939)

Efe GÜZELOĞLU*

*Araştırma Görevlisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.G. 0000-0002-2595-6645

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Efe Güzeloğlu,
İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: efguzeloglu@aydin.edu.tr

Başvuru/Submitted: 29.03.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested:
07.05.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
09.05.2022
Kabul/Accepted: 09.05.2022

Atıf/Citation: Guzeloglu, Efe. "İstiklâl Harbi'nden Mekanize Savaşa: İki Savaş Arası Dönemde Türk Ordusunun Kara Doktrini ve Tartışmaları (1923-1939)" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 41 (2022): 179-228.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1094890>

Öz

Bu çalışma iki savaş arası dönemde Türk kara doktrinine, doktrinin kökenlerine, iki savaş arası dönem boyunca nasıl evrildiğine, mekanize savaşın meydan okumasıyla nasıl yüzleştiğine ve İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkarılan ilk derslerden nasıl etkilendiğine odaklanmaktadır. Makalenin temel amacı teknolojik açıdan görece geri kalmış bir ordunun modern askeri teknolojilerin yükselişine nasıl tepki verdiğini anlamaktır. Bulgularımız Türk ordusunun geçmiş başarılarına çok fazla odaklandığını ve bunun da yeni askeri teknolojilerin devrimci yükselişinin hafife alınmasına yol açtığını gösterecektir. Türk Genelkurmayı ve subayları "önceki savaş hazırlanırken", mekanize unsurlar modern savaş sanatını tamamen dönüştürmüştür. Çalışmanın yöntemi Türk askeri doktrininin resmi kaynaklarının ve Türk subaylarının doktrin üzerine kişisel görüşlerinin çapraz bir okumaya tabi tutulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Askeri Doktrin, Türk Ordusu, İki Savaş Arası Dönem, Mekanize Savaş, Zırhlı Savaş

ABSTRACT

This work explores Turkish land doctrine during the interwar period. Particular attention is given to its roots, its evolution during the interwar years, how it faced the challenge of modern mechanized warfare, and the effects of the first lessons of World War II. The article's main purpose is to investigate the response of a relatively underdeveloped army to the rise of modern military technologies. It will be shown that the Turkish army focused excessively on its past achievements, which resulted in the revolutionary effects of new military technologies being underestimated. While the Turkish General Staff and officers were "preparing for the last war," mechanization had completely transformed modern warfare. Methodologically, this work cross-reads official sources on Turkish military doctrine with personal opinions expressed by Turkish officers on the subject.

Keywords: Military Doctrine, Turkish Army, Interwar Period, Mechanized Warfare, Armoured Warfare

Extended Abstract

Late Ottoman military training and the modernization process were heavily influenced by German military doctrines and advisors. During the Ten Years' War (1912–1922), Turkish doctrine was based on the German example, which prioritized maneuver and offensive action. At the close of the Ten Years' War and the Turkish War of Independence (1919–1922), the Turkish army won its last major battle, a decisive victory at the culmination of a strategic offensive against the Greek army in August 1922.

During the interwar period (1923–1939), the Turkish army struggled to develop a military doctrine. It had limited access to either modern technological instruments or assistance from foreign advisors. The previous German influence and lessons drawn from the last decisive battle encouraged a Turkish military doctrine oriented toward the offensive. Turkish officers proudly declared that the Turkish army was an “army of offense,” which implied its superiority over adversaries, including those with better technology and more modern equipment.

This work focuses on Turkish land doctrine during the interwar period. It undertakes a cross-reading of official sources on Turkish military doctrine with personal opinions expressed by Turkish officers on the subject. The official sources include field manuals, notes from lectures in military schools, and the official publications of the General Staff. Individual perspectives are represented by officers' articles that appeared in *Askeri Mecmua* (Military Journal) and the books they published. The paper also utilizes archival resources to reveal the Turkish army's battle plans before World War II

First, this paper briefly explains the roots of contemporary Turkish doctrine. It then examines the evolution of this doctrine during the 1920s and elaborates on the insights of Turkish officers about future wars and their planning. Moreover, the paper discusses the asymmetrical tactics that the Turkish army planned to use against technologically superior adversaries. It then explores the deep crisis of infantry and cavalry. The Great War had shown the serious disadvantages of these traditional units in the face of modern firepower. However, infantry and cavalry officers refused to see the writing on the wall and insisted on the central role of their units in combat. The next section explores how Turkish doctrine evolved during the 1930s by examining the specific tactics planned for a future war and how these plans reflected Turkey's geographic and strategic conditions. This section addresses how the Turkish General Staff and officers faced the challenges of modern mechanized warfare. Finally, the paper investigates how early lessons from World War II affected Turkish doctrine and debates on the subject.

The article’s main purpose is to describe and understand the response of a relatively underdeveloped army to the rise of modern military technologies. It demonstrates that the Turkish army focused almost exclusively on its past achievements, which resulted in the revolutionary effects of new military technologies being underestimated. While the Turkish General Staff and officers were “preparing for the last war,” mechanization had completely transformed modern warfare. Early lessons of World War II triggered a sense of inferiority against modern mechanized armies. The experiences of the older generation of officers, who had fought in the Ten Years’ War, began to lose value in the face of a completely new way of combat. The younger generation lost confidence in their superiors’ expertise, with serious implications for Turkish military and political history. In the military sense, discussions of a “national military doctrine” declined and eventually disappeared completely with Turkey’s NATO membership. The loss of confidence in their superiors among younger officers also meant a loss of confidence in their political expertise and knowledge. These conditions would eventually become a contributing factor in the erosion of the chain of command. This resulted not only in problematic relations between the generals and younger officers but also in those younger officers beginning to direct their gaze against the political authority in the 1950s.

Giriş

İki dünya savaşı arası dönemde askeri teknolojiler, doktrinler, harekât usulleri ve taktikler büyük bir dönüşüme uğradı. Cihan Harbi'ne damgasını vuran mevzi harbi paradigması, İkinci Dünya Savaşı'nda mekanize savaşın gelişimi ile yıkılırken, yerini yeni teknolojilerin başrolü oynadığı yeni bir savaş tarzına bıraktı. Savaşlar arası dönem, yeni gelişen teknolojilerin harp sahasına nasıl etki edeceği üzerine yoğun tartışmaların yapıldığı bir dönemdi. İngiltere'de J.F.C. Fuller'in öncülüğünü yaptığı daha küçük ama profesyonel zırhlı birliklere dayanan askeri doktrinler tartışılırken, Almanya'da sonradan Blitzkrieg olarak tanınacak mekanize doktrinin temelleri geliştirilmekte, Sovyet Rusya'da ise Derin Harekât-Derin Muharebe konsepti ile Kızıl Ordu'nun zırhlı teorisi inşa edilmekteydi. Bu makale, dünyada askeri doktrin üzerine yoğun tartışmaların yapıldığı bu dönemde Türk ordusunun askeri doktrinini, bu doktrinin kaynaklarını ve Türk subayları tarafından yapılan askeri doktrin tartışmalarını ele almaktadır.

Çalışma, sınırlı örnekler dışında kara ordusu ve kara doktriniyle sınırlı tutulmuştur. Hava gücü, kara muharebelerini doğrudan ilgilendirdiği ölçüde ele alınmıştır. Ayrıca Türk ordusunun bu dönemde yoğun olarak icra ettiği iç güvenlik faaliyetleri de çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Konvansiyonel bir kara savaşında yürütülmesi planlanan ya da önerilen harekât planları ve taktikler makalenin temel konusunu oluşturmaktadır. Çalışma Türkiye'de On Yıllık Harbin (1912-1922) sona erdiği 1923 yılı ile İkinci Dünya Savaşı'nın patladığı ve askeri alanda açık bir paradigma değişikliğinin gözlemlendiği 1939 yılları arasını kapsamaktadır.

Amaç ve Yöntem

İlgili yıllarda Türk ordusu ve doktrini konusunu kısmen ya da tamamen ele alan kimi çalışmalar yapılmıştır.¹ Bu makalede, bu çalışmalarda kısmen temas edilmişse de tam olarak aydınlatılmamış kimi sorular cevaplanmaya çalışılacaktır. Çanakkale’de, Kut’ül Amare’de ve İstiklal Harbi’nde modern savaşın gereklerini doğru olarak kavramış ve icra edebilmiş bir ordu, nasıl on beş yıllık bir süre içerisinde tamamen geri kalmış ve çağdaşlarına kıyasla ilkel denebilecek bir orduya dönüşmüştür? Cihan Harbi’nde Osmanlı yüksek komuta kademeleri, büyük çaplı stratejik ve operatif taarruzlar (Sarıkamış, Kanal Harekâtı, Bakü Harekâtı vs.) düzenlemeye eğilimliyken, Erken Cumhuriyet ordusunun taarruz ve savunma konularına bakışı nasıl evrilmiştir? Prusya ekolüne göre, hareket ve manevra savaşı fikriyle eğitilmiş bir ordu, İkinci Dünya Savaşı başlarında Çakmak Hattı gibi çakılı ve statik bir savunma stratejisi izleme noktasına nasıl gelmiştir? Teknik ve teknolojik imkânları açısından çağdaşlarının gerisinde kalmış olan Türk ordusu, yeni teknolojik unsurların savaş sanatını dönüştürmesini nasıl kavramış ve buna nasıl tepki vermiştir?

Kullanılacak yöntem, ilgili dönemin talimnamelerinin, rapor ve ders notlarının ve özellikle bu dönemde Askeri Mecmua’da yayınlanan makalelerin karşılaştırmalı ve çarpaz bir okumaya tabi tutulmasıdır. Talimnameler Genelkurmay’ın resmi görüşlerini yansıtırken, makaleler dönemin subaylarının kişisel görüşlerini yansıtmaktadır. Makaleler

1 Sabit Çetin, İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Ordusu: Aktif Tarafsızlık Siyaseti Çerçevesinde Askerî Hazırlıklar, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014. Serhat Güvenc, Mesut Uyar, “Lost in Translation or Transformation? The Impact of American Aid on the Turkish Military, 1947–60”, *Cold War History*, Vol.22, No: 1 (February 2021). Gencer Özcan, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010. Gerhard Grüßhaber, *The ‘German Spirit’ in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938, A History of Military Knowledge Transfer*, Berlin/Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2018. Ümit Özdağ, *Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, Kripto, 2017. Brock Millman, “The Turkish Armed Forces On The Eve Of The Second World War: The British View”, *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol.20, No: 1 (Spring 1996). Ayrıca Ordu-Siyaset ilişkilerini ele alan literatürde de zaman zaman konuya temas edildiği görülmektedir: Örn. Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, İz Yayınları, 1993. Erhan Çifci’nin Tahsin Yazıcı üzerine olan kitabı Türkiye’ye zırhlı birlik konseptinin girişinin başarılı bir dökümü olmanın yanı sıra, ilgili dönemde süvari sınıfı üzerine tartışmaları da başarıyla aktarmaktadır: Erhan Çifci, *Şark Cephesi’nden Kore’ye Bir Türk Generali, Tahsin Yazıcı’nın Askerlik Serüveni*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015. Fatih Özkurt’un şu çalışması ise bu dönemin askeri manevralarının kapsamlı bir dökümünü sunmaktadır: Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2017. İkinci Dünya Savaşı öncesi Türk Ordusu’nun savaş planları şu makalede işlenmiştir: Hüsnü Özlü, “Arşiv Belgelerine Göre, İkinci Dünya Savaşı’nda İzmir ve Trakya’nın Savunmasına Yönelik Türk-İngiliz Heyetlerinin Görüşmeleri ve Alınan Önlemler”, *ÇTTAD*, C.XII No: 24 (Bahar 2012). Son olarak, Çakmak Hattı ile ilgili yakın zamanda yapılmış bir yüksek lisans tezi de bulunmaktadır: Hasan Cenk Çelik, *İkinci Dünya Savaşı’nda Sınır Savunma Tedbirleri ve Türkiye’nin Çakmak ve Çatalca Hatları*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.

arasındaki görüş farklılıkları ve subayların askeri doktrin konusundaki tartışmaları ele alınırken, Genelkurmay ile subayların görüşleri arasındaki çelişkili noktalar da incelenecektir. Makalede öncelikle dönemin askeri tartışmalarında önemli bir yer tutan hareket harbi ve mevzi harbi kavramları anlatılacak, bunların Türk ordusuna etkisi ele alınacaktır. Ardından savaş sonrası 1920'lerde Türk ordusunun gelecek savaşı nasıl tasavvur ettiği incelenecek, savunma ve taarruz konularına bakış irdelenecektir. Daha sonra sırasıyla, bu dönemde yeni gelişen teknolojilere bakış, eski sınıfların içine düştüğü kriz ve dönemin temel çelişkileri ortaya konulacaktır. 1930'lu yıllarda doktrin tartışmalarında hangi konulara odaklanıldığı ve olası harekât planlarına dair neler düşünüldüğü incelenecektir. Ardından 1930'lu yıllarda mekanize savaşın yükselişi ve Türk ordusunun bunu nasıl gördüğü ele alınacaktır. Son kısımda Türk Genelkurmayı'nın 1939 yılı savaş planları irdelenecek ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra çıkarılan ilk dersler ortaya konulacaktır. Sonuç bölümünde, tüm sürecin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Bulgular

Savaş Sonrası 1920'lerde Türk Kara Doktrini ve Tartışmaları

Bu bölümde çeşitli alt bölümler halinde savaş sonrası 1920'lerde Türk ordusunun kara doktrini ve tartışmaları irdelenecektir. Öncelikle dönemin tartışmalarında temel kavramlar olan Hareket Harbi ve Mevzi Harbi ele alınacak, sonra gelecek savaşın nasıl tasavvur edildiği irdelenecek, ardından yeni teknolojilerin etkileri tartışılacaktır. Özellikle Cihan Harbi'nde eski askeri sınıfların girdiği kriz ele alınacak, son olarak da ilgili dönemde Türk kara doktrininin temel çelişkileri kısaca irdelenecektir.

Hareket Harbi ve Mevzi Harbi

Cihan Harbi sonrası askeri doktrin tartışmalarının kavranması için iki temel kavramın bilinmesi gereklidir. Hareket Harbi ve Mevzi Harbi kavramları, Alman askeri doktrininin temel kavramlarından olup, Türk ordusunca tartışılan konular açısından da önem teşkil etmektedirler.

18. ve 19. yüzyıllarda önce görece küçük Prusya devletinin, daha sonra birleşmiş Almanya'nın temel stratejik problemi, kıtanın ortasında düşmanlar ve potansiyel düşmanlar tarafından çevrilmiş, rakiplerine karşı kaynak ve nüfus açısından her zaman dezavantajlı durumda bulunmasıydı. Bu durum Prusya/Alman ordularının ancak kısa süren savaşları kazanabileceği, uzayan yıpratma savaşlarını kaynakların yetersizliği

nedeniyle kaybedeceği düşüncesini ortaya çıkarmıştı. Almanya'nın savaşları kısa, savaş tarzı hızlı ve hareketli olmak zorundaydı. Prusya ekolünde yetişmiş bir subay tipik olarak taarruz odaklı düşünür; koşulların olumsuz olduğu durumlarda bile taarruz etmenin bir yolunu arardı. Hareket ve manevrayı esas alan bu savaş tarzına Almanlar “Bewegungskrieg”, yani “Hareket Harbi” adını vermişti.²

Cihan Harbi hareket harbi geleneğinin kesintiye uğramasına sebep oldu. Ateş gücü ve tahkimat, manevra ve taarruz olanaklarını büyük ölçüde sınırlarken, geniş çaplı taarruz girişimleri başarısızlığa uğradı. Savunmanın taarruza büyük üstünlük kazandığı bu savaş, cephelerin kilitlenmesiyle bir kaynak savaşına dönüştü. “Stellungskrieg” yani “Mevzi Harbi” olarak kavramsallaştırılan bu savaş biçimi, hareket harbinin uygulanabilirliğini ortadan kaldırarak Almanya'nın yenilmesine giden yolu açtı.³ Nitekim iki savaş arası dönem boyunca Alman subayları hareket harbini tekrar uygulamaya koyabilmeyen yöntemleri üzerine çalışacaklardı. İkinci Dünya Savaşında “Blitzkrieg” yani “Yıldırım Harbi” olarak ünlenecek askeri doktrin, temelde hareket harbi kavramının modern mekanize unsurlara ve hava gücüne uyarlanmasından ibaretti ve Alman ordusu tarafından yeni bir icat olarak değil, eski bir geleneğin diriltilmesi olarak görülmüştü.⁴

Son dönem Osmanlı ordusunun talimnameleri büyük ölçüde Almancadan çevrilmişti. Bu sebeple Türk ordusunca kullanılan askeri kavramlar da çoğunlukla Alman askeri çevrelerine ait kavramsallaştırmaların çevirisiydi. Öte yandan bunun Türk ordusuna has bir durum olmadığı, dönemin “paradigma ordusu” denebilecek Alman ordusunun tüm orduların entelektüel ufkunu bir ölçüde belirlediği unutulmamalıdır.⁵

Cihan Harbine mevzi harbinin damgasını vurması, Türk Ordusu'nun da hareket harbi ve mevzi harbi kavramları üzerinde çalışmasını tetiklemişti. Özellikle Fransız-Alman Cephesinde harbin başında seyyar orduların manevra ile sonuç almakta başarısız olmaları üzerine mevzi muharebelerinin ortaya çıktığı kabul ediliyordu. Öte yandan mevzi harbinin karakteristiği daha eski dönemlerdeki kale savunması ve kaleye taarruza benzetilmişti: “Bunun kale harbinden hemen hiç farkı yok idi yalnız tahkimat, bir şehir veya mühim bir mevki etrafına çevrileceğine baştanbaşa iki memleket arasına çekilmiş idi.”⁶

2 Robert M. Citino, *The German Way of War: From the Thirty Years' War to the Third Reich*, Kansas, University Press of Kansas, 2005, s. xiii-xiv.

3 Robert M. Citino, *The German...*, s. xvi.

4 Robert M. Citino, *The German*, s. 267.

5 Gencer Özcan, “Türkiye’de Cumhuriyet...”, s. 2.

6 Basri (Erkan-ı Harbiye Miralayı), *Büyük Kumanda Kursu Mevzi Harbi Notları*, İstanbul, Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927. s. 3.

Türk Ordusu mevzi harbi üzerine çalışsa da, harbin esasının hareket harbi olduğunu kabul etmiş, kale ve mevzilerin ancak geçici amaçlarla savunulabileceği fikrini benimsemişti.⁷ Buna göre Mevzi harbi ancak karşılıklı güçlerin yenilememesi durumunda ortaya çıkmaktaydı. Mevzi harbinin uygulanmasının bir diğer sebebi ise bir ordunun eğitim ve komuta konularındaki zayıflığı olabilirdi: “Mesela, manevracılık kabiliyetini haiz olmayan sevk-i idare sistemler çokluk mevzi muharebelerini doğurur.”⁸ Ancak harp eninde sonunda başlangıçtaki gibi hareket harbi formuna dönerdi. Muharebede esas olansa taarruzdu. Diğer muharebe tarzları ancak taarruzun mümkün olmadığı durumlarda, geçici ve zorunlu olarak icra edilirdi. Kesin sonuç ancak taarruzla alınabilirdi.⁹ Böylece Türk ordusu doktrininde, Cihan Harbi deneyimine rağmen hareket harbi, merkezi önemini korumuştur.

Hareket harbinin savaş sonrası askeri doktrinde merkezi bir rol oynamasının bir sebebi de, Büyük Taarruzda bu savaş tarzının başarıyla icra edilmiş olmasıydı. Uzun savaş yılları sonrasında Türk askeri doktrininin nasıl olması gerektiğine yönelik ilk tartışmalar, doğal olarak son harpten alınan dersler üzerinden yapılmıştı. Bu tartışmalarda subaylar yoğun bir biçimde İstiklal Harbi'ni yüceltmekte, özellikle Büyük Taarruzu taarruz muharebeleri için bir tür “ideal tip” olarak benimsemektedirler. Bir Türk subayının, “hiç bir orduya nasip olmayan parlak bir zaferi en ser’i ve kat’i surette te’min ve bu suretle tebellür eyleyen sevk-i idare-i aliyemiz” ifadeleriyle yücelttiği Büyük Taarruzun tüm taarruzlar için bir ideal örnek olarak görülmesi, sonraki yıllar boyunca tekrarlanacak bir olguydu.¹⁰

Hareket harbi ve taarruzun teknolojik olarak zayıf tarafça da icra edilebileceği iddiası da, benzer biçimde son zaferlere atıf yapılacak savunuluyordu. Savaşta en önemli unsurun teknoloji değil maneviyat olduğu kabul edilmekte, Çanakkale ve İstiklal Harpleri buna örnek olarak gösterilmektedir. Bir subay “İstiklal harbi, amel-i maneviyenin ne parlak, ne ezeli bir misalidir.” diyor ve ekliyordu: “Bu harpte, kağıt, otomobilleri çığnemişti.”¹¹ Zaferin teknolojik geriliğe rağmen kazanılabildiği olması vurgusu, İstiklal Harbi'nden çıkan dersler açısından tekrarlanan bir motiftir ve gelecekteki savaşlar için de ders olarak sunulmaktaydı.

7 “Esas olan hareket muharebeleridir. Çünkü kale muharebeleri daimen hususi maksatlarla ve yerlere inhisar eder. Mevzi muharebeleri ise başlı başına bir muharebe şekli olmaktan ziyade hareket muharebelerinin bazı arızı sebeplerle vücut bulan bir safhasından başka bir şey değildir.” İsmail Berkok (Erkân-ı Harp Kaymakamı, Harbiye Mektebi Tabiye Baş Muallimi), *Müşterek Tabiye Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi*, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928, s. 23.

8 İsmail Berkok, *Müşterek Tabiye...*, s. 24.

9 İsmail Berkok, *Müşterek Tabiye...*, s. 25.

10 Mehmed Nihad (Erkan-ı Harb Kaymakamı), “Tercümanın Mukaddimesi”, Hans Ritter, *Harb-i Umumi Tenkidâtı*, müt. Mehmed Nihad, İstanbul, Matbaa-yı Askeriye, 1923, s. b.

11 Lucas (Kaymakam), *Ta'biye Efkârının Tekâmülü*, müt. Mehmed Sami (Yüzbaşı), İstanbul, Askeri Matbaa, 1926, s. 4.

Gelecek Savaş: Savunma ve Taarruz

1926 Talimnamesinin taarruz fikrini benimsediği ve taarruzu müdafaaya üstün gördüğü kesindir. Clausewitz’i anımsatan bir ifadeyle, “ancak taarruz ile düşmanı irademi-ze tabi kılmanın” mümkün olacağı belirtilmekteydi. Savunma yalnız üstün bir düşmana karşı, geçici olarak ve daha sonra daha uygun koşullarda taarruz etmek üzere yapılabilirdi. Düşmanın sayıca üstün olduğu durumlarda bile verilen tavsiye savunmadan ziyade, hareket kabiliyeti ile sayısal azlığı dengelemektir.¹² 1928 yılında Harbiye Mektebi Matbaasında basılan Müşterek Tabiye: Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi adlı eserde de taarruzun esas olduğu önemle vurgulanmaktaydı. Diğer muharebe tarzlarının ancak taarruzun imkânsızlığı halinde geçici olarak yapılacağı, sonuç almak içinse taarruzun zorunlu olduğunun altı çizilmekteydi.¹³ Kimi subaylara göre “olgun milli bir sevk ve idarenin” ilk kez görüldüğü İstiklal Harbi’nde Türk ordusunun taarruz ordusu olduğu da ortaya çıkmıştı:

“İstiklal Harbi ve bu harbin zaferini vücuda getiren Afyon ve Başkumandanlık şaheser meydan muharebeleri düşmanı imha eden o muazzam takip tekrar ispat etti ki Türk ordusu düşman faik olsa dahi taarruza ve hareket harbinde müstakil iş görmeye ve müstakil harp ederek düşmana en kat’i darbeleri vurmaya muktedir ve müsaittir. Türk ordusu bir müdafaa ordusu değildir; lüzumunda siperle sapsız ve siper içinde görülmemiş bir inat ile harp etmesini bilir; ancak onun ruhundaki, ecdaddan müntakil nihayetsiz azim ve irade siperde değil, açık sahrada düşmanını tepelemek emrinde azm-i inkişafını gösterir.”¹⁴

Böylece hareket harbi ve taarruzu ruhu, salt doktriner bir konu olmaktan çıkarak milli karaktere ve ulusal tarihe de bağlanmaktaydı. Aşağıda görüleceği gibi taarruz doktrini kısmen –Alman örneğinde olduğu gibi- kaynak, coğrafya ve nüfus problemlerine bağlansa da, aynı zaman da Türk ruh ve kabiliyetiyle de açıklanmaktaydı. Somut olarak önerilen taktik ve stratejide ise yine Büyük Taarruz örnek alınmakta, böylece milli doktrin için İstiklal Harbi’ne kurucu rol atfetme eğilimi sürdürülmekteydi. Bu anlamda süregelen-değişmez ve soyut “Türk ruhuyla” yakın zamana ait ve somut İstiklal Harbi zaferi çakışmakta ve milli sevk ve idare sistemi bu çakışmada ortaya çıkmaktaydı. Doktrin “bizi” “diğerlerinden” –bu örnekte Fransızlardan- ayırma işlevi de dikkate değerdir:

12 Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi, İstanbul, Askeri Matbaa, 1926, s. 6.

13 İsmail Berkok, Müşterek Tabiye..., s. 25.

14 G. A., “Yeni Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi Talimnamemiz”, *Askeri Mecmua*, No: 65, Haziran 1927, s. 7-8.

“Hülasa Türk ordusu muktedir kumandanların elinde daima pek yaman bir hareket ve taarruz vasıtası olduğunu her zaman ispat eylediği gibi, hareket harbi esas itibarıyla Türk ruh ve kabiliyetine de en uygun olandır. Biz Fransızlar gibi mahdud arazide milyonlarca insan ve her türlü fen vasıtalarıyla kitlevi bir cephe harbi, siper müdafaa ve taarruzları yapacak değiliz; buna ne vasi aramız, ne nüfusumuz, ve ne de vasıtalarımız müsait değildir. Faaliyetimizle, seri kabiliyet-i hareketimizle, gece yürüyüşlerimizle düşmanın en can alıcı yerine faik kuvvetlerle ansız ve habersiz şiddetli darbe indirerek onu aslülharekesinden sarp dağlara ve düşmanın cenah ve gerilerini saran kuvvetlerimizin kucağına atmak ve mahvetmek... İşte zaferi temin eden en milli sevk ve idare sistemimiz.”¹⁵

Taarruz yoğun biçimde vurgulanmaya devam ederken, bunun başka bir ülkenin toprağını işgal etme anlamına gelip gelmediği sorgulanabilir. Gerçekten de ilgili dönemdeki doktrin tartışmalarında taarruza vurgu yapılırsa da, gelecek savaşın Türkiye topraklarında yapılacağı varsayımı baskındı. Bu bulanıklığı en net şekilde açıklayan, 1928’de yayınlanan makalesiyle topçu subayı Kaymakam Sadık olmuştu. Kaymakam Sadık, gelecek savaşı, Türkiye topraklarını işgale yeltenen bir düşman ordusunun taarruzla imha edilmesi biçiminde tasavvur ediyordu. Bu gibi örneklerden, Türk subaylarının vurguladığı taarruz fikrinin bir tür fütühat ideolojisi olmadığı anlaşılmalıdır.

Kaymakam Sadık’ın gelecek harbe dair varsayımları, bu varsayımlarla strateji-askeri doktrin ve silahlanma ilişkisine dair tespitleri son derece önemliydi. Kaymakam Sadık, her ordunun özel bir hedefi olması gerektiğini ve bu hedefe göre teşkil edilip silahlandırılmasının doğru olacağını belirtiyordu.¹⁶ Kaymakam Sadık, Türk ordusunun gelecek harbe dair tasavvurunun ne olduğu sorusunu sormaktaydı. Türk ordusunun nasıl silahlanacağı ancak bu soru cevaplandıktan sonra doğru bir biçimde ele alınabilirdi. Böylece gerek askeri doktrin ve gerekse silahlanmanın büyük stratejiyle bağlantısı güçlü bir biçimde kurulmakta, herhangi bir ülke ordusunu doğrudan model olarak almanın yanlışlığı ortaya konulmaktaydı:

“Bu mülahazalarda bir de şunu çıkarıyoruz ki her ordu, karşılaşacağı düşmanın getirebilmesi mümkün ve muhtemel olan silahları değil bu düşmanın kendi karşısında ne vaziyette bulunacağını düşünüyor. Yani hareket harbiyesi yoksa mevzi harbiyesi yapmak mecburiyetinde kalacağını hesaba alıyor. Karşısındaki hedefin ne şekilde olacağını göz önüne getirerek ona göre silahlanıyor. İşte bu vechile silahlanmak fikri bir ordunun esas düşüncesi olmalıdır. Tesli meselesini düşünüp karar verirken ilk önce göz önüne getireceğimiz mesele: Vereceğimiz kat’i meydan muharebesini ne şekilde yapmak istediğimizdir? Buna karar verdikten sonra mesele kolaylaşmış ve doğru bir neticeye varılmış olur.”¹⁷

15 G. A., “Yeni Muhtelif...”, s. 9.

16 Sadık, (Kaymakam) “Fırka, Kolordu ve Ordu Topçusu Nasıl Olmalıdır?”, *Askeri Mecmua*, No: 70 (Eylül 1928), s. 83.

17 Sadık, (Kaymakam) “Fırka, Kolordu...”, s. 85.

Kaymakam Sadık bu noktada, yukarıda bahsedildiği gibi kendi tasavvurundaki gelecek savaşı ortaya koymakta, bu savaşın bir savunma savaşında taarruz gerektireceğini açıklamaktaydı. Bu örnek yine, İstiklal Harbi ve Büyük Taarruzun Türk subaylarının imgelemindeki merkezi rolünü göstermektedir:

“Vatanımıza karşı gelecek tehlike nereden gelirse gelsin, daima memleketimize ayak basarken, girince ve bir miktar ilerlemeye muvaffak olmuş iken daima tarafımızdan yapılacak olan bir taarruzla yok edilmelidir. Bize vaki olacak bir tecavüzi hareket durup vakit geçiren soyundan değil bilakis memleket içine doğru çabuk yayılmak ve bizi toplanmadan yakalamaya çalışacak bir tehlikedir. Bunun hakkından gelmek için ona saldırmak lazımdır. Yani gerek biz ve gerekse karşıımızdaki hasım vaziyet ve maksat itibariyle birbiri üzerine, birbirini yok edecek vechile saldırmak zaruretindedir. Demek oluyor ki verilecek meydan muharebesi bir hareket harbi olacaktır. Biz taarruz edecek isek karşıımızdaki düşman hareket harbinde açık sahradaki bir düşmandır. Beton, büyük mikyasta tel örgüleri, demir yol rayları, üstü sağlam kapalı pek derin sığınaklar gibi uzun zaman ve bol malzemeye lüzum gösteren ve mevzii harplerinde tatbik edilen bir müdafaa sistemi karşısında bulunmayacağız. Karşıımızdaki düşman hareket harbinde bir müdafaa yapacak. Tahkime vakit bulsa da mevziini hazırlamış da olsa bu mevzi ancak hareket harbindeki bir müdafaa mevzii olacaktır.”¹⁸

Savunma usulleri konusunda geliştirilen görüşler de büyük ölçüde İstiklal Harbi'ne dayanıyordu. İstiklal Harbi paradigmasının taarruzda olduğu gibi savunmada da baskın olduğu görülmekteydi. Tıpkı Büyük Taarruzun taarruz muharebesine ideal tip teşkil etmesi gibi, Sakarya Savunması da müdafaa muharebesine ideal örnek olarak alınmaktaydı.¹⁹

Bu soyut tartışmalara bir derece somutluk kazandırmak için dönemin harp oyunları ve manevraları incelenmelidir. Ele alınabilecek ilk örnek, dönemin ilk önemli harp oyunu olan, 15-22 Şubat 1924'te İzmir'de icra edilen harp oyunudur. Burada Türkiye'nin iki farklı güç tarafından işgal edilmesi durumu ele alınmıştı. Dış politikadaki gelişmelerle ve Mussolini İtalya'sının saldırgan tutumuyla paralel olarak, İtalya ve Yunanistan'ın olası bir savaşta ittifak kurma ihtimali kabul edilmişti. Senaryoya göre İtalya İzmir-Antalya arası bölgeye çıkarma yaparak batı Anadolu'yu işgal ederken, Yunanistan da Doğu Trakya'ya taarruz edecekti. Harp oyunlarında, Türkiye'nin her iki devletin koordinasyonsuz taarruzlarını bertaraf etme şansının yüksek olduğu sonucuna varıldı. Ancak iki devlet bu bölgelerden (Batı Anadolu ve Trakya) önce birine, sonra diğerine birlikte taarruz ettiği takdirde kimi başarılar kazanabilirlerdi.²⁰

18 Sadık, (Kaymakam) “Fırka, Kolordu...”, s. 85-86.

19 İsmail Berkok, *Müşterek Tabiye...*, s. 271-272.

20 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar: Lozan'dan Cumhuriyete*, C. 2, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2002, s. 65.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa manevralardan sonra yaptığı değerlendirmelerde, Türk ordusunun kendisine denk bir gücü kesinlikle yeneceğini, iki katı büyüklüğündeki düşman kuvvetlerini ise durdurup tespit edeceğini belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa ayrıca, kesin sonuç her zaman taarruzla alınsa da birçok görevin de savunmayla yerine getirilebileceğini vurgulamıştı. Kesin sonuç alınabilecek zaman gelmeden taarruz etmek eldeki gücün çarçur edilmesiyle sonuçlanabileceğinden bundan kaçınmak gerekirdi.²¹ İzmir'deki harp oyunları sonucunda İzmir bölgesinin modern bir müstahkem mevki haline getirilmesi gerekli görüldü. İzmir Müstahkem Mevki Komutanı Ali Fuat Bey başkanlığında bir komisyon, uygun yerlere gerekli tahkimatın yapılması için çalışmalara başladı.²²

Bir diğer örnek de bir düşman taarruzuna karşı Trakya'nın nasıl savunulması gerektiğine yönelik 1925 tarihli bir harp oyunudur. Balkan Harbi'nde doğu cephesi muharebelerinin temel alındığı harp oyununun sonuçlarını aktaran Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat, ordunun (Balkan Harbi'nde olduğu gibi) Edirne-Kırklareli hattında toplanması fikrinin büyük bir hata olduğunu dile getirmekteydi. Bu karar toplanma bölgesindeki ordunun Bulgar güçleriyle yeterince hazır olmadan temasa girmesi anlamına gelmekteydi. Ordunun daha geride toplanması ve bu süreçte Edirne'den bir kale olarak düşmanı geciktirme amacıyla faydalanılması önerilmekteydi. Düşmanı geciktirecek başka tahkimat çalışmalarının yanı sıra, Edirne'nin kuzeyinde kalan bölgeyi denetleyecek bir taktik unsur bırakılması gibi gereklilikler de gündeme gelmişti. Düşmanın tüm olası ilerleme yollarının kontrolündense, yalnızca en önemli mıntıkların piyade ile kontrolü ve kalan yolların gözlenmesi, ancak gerektiğinde işgal edilmesi gibi ara çözümler sunuluyordu. Tüm bu ara çözümler ordunun Trakya'da düşman güçleri ile gereğinden erken karşı karşıya gelmemesi amacına odaklanmaktaydı. Kurmay Yarbay Mehmet Nihat'ın aktardığına göre ordunun esas gücünün düşmanla muharebeye girmesi gerektiği kadar geciktirilebildiği takdirde, Bulgar ilerleyişinin püskürtülebileceği anlaşılmaktadır.²³

1925 Ekiminde yapılan İzmir-Kemalpaşa Ordu Manevralarında tek bir saldırgan düşman ordusunun Ege sahillerine çıkarma yaptığı varsayılmıştı. Çandarlı Körfezi-Seferihisar-Çeşme-Sığacık bölgesinde karaya çıkan düşman Mavi kuvvetleri, Manisa'ya

21 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2017, s. 77.

22 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar...*, s. 66.

23 Bursalı Mehmet Nihat (Muallim Erkân-ı Harbiye Kaymakamı), "Kırkkilise Melhamesine Müstenid Sevkülceyişi Harp Oyunu", *Askerî Mecmua*, No: 57, Mayıs 1925, s. 55-58. Trakya'nın savunulması gittikçe daha karmaşık bir problem olarak Türk ordusunun önünde belirecektir; bu konu ileride işlenmektedir

kadar ilerlemiş ve sonra Kırmızı dost kuvvetlerin karşı taarruzuyla geri püskürtülmüşlerdi.²⁴

1926 yılında Cumhuriyet tarihinin ilk büyük çaplı manevrası olan Ankara Manevrası icra edilmişti. Bu manevrada Sakarya Savunması sırasında düşünülmüş ancak gerçekleşmemiş bir durum üzerine çalışılmıştı. Sakarya’da Yunan güçleri İstanbul-Ankara demiryolunun hem kuzeyini, hem de güneyini taarruz istikameti olarak kullanabileceklerinden, her iki durum için de önlemler düşünülmüştü. Ancak Yunan ordusu taarruz harekâtını güney kanadından, Türk ordusunun sol kanadını çevirecek şekilde gerçekleştirmişti. Ankara manevrasında ise işgalci mavi ordusunun kuzey kanadından taarruz edeceği varsayılmıştı. 8 Ekim 1926 günü Mavi Kuvvetler taarruza geçmiş, Kırmızı Kuvvetler üstün Mavi güç karşısında erken bir muharebeden kaçınarak Sakarya Nehri’nin doğusuna çekilmişlerdi. Kırmızı Kuvvetler 13 Ekim’de Meşe Dağı-Balgat-Çal Dağı hattına kadar çekildikten sonra, Kırşehir’den gelen destek kuvvetleriyle güçlenerek taarruza geçmiş ve Mavileri geri sürmüşlerdi.²⁵

Ekim 1927’de icra edilen 2. Ordu Sonbahar Manevrasında iki cephele bir savaş varsayılmıştı. Doğuda Yeşil Asya Hükümeti ile savaşılırken, Kırmızı Orduların doğuda bulunmasından faydalanan Mavi Hükümet, Çandarlı ve Dikili sahillerine çıkarma yapmış ve savaş ilan etmişti. Mavi Kuvvetler Salihli, Manisa ve Akhisar bölgelerine kadar ilerleyebilmişti. Daha kuzeyde ise Dikili sahilinden itibaren savaşarak çekilen bir Kırmızı alay, Soma batısında düşmanla temasa geçmişti. Mavi’nin Soma yönünde ilerleyen güçleriyle Kırmızı’nın sağ kanadını kuşatmak isteyeceği varsayıldığından 1. Kolordu’ya bu bölgede düşmana karşı koyması emredilmiş, bu sırada Kırmızı Ordu güneydeki Nemrutkale-Kozaklar-Dumanlıdağ hattını tahkim ederek burada savunma yapmaya hazırlanmıştı.²⁶

Gaziemir’de dört bölüklü bir tayyare taburu bulunması, İzmir Müstahkem Mevki komutanlığı emrinde bir deniz bombardıman bölüğü ve Yeni Foça’da atlı bir ağır batarya bulunması, İzmir Müstahkem Mevkiinin öncelikle denizden gelecek taarruzu karşılamaya hazırlandığını göstermekteydi.²⁷ Nitekim manevra sonrası tenkitlerde İzmir Müstahkem Mevkiinin teyakkuzundaki başarı vurgulanmış, Mavi donanmanın belirli bölgelerdeki harekâtının bu başarıyla sonuçsuz kaldığı belirtilmişti.²⁸

24 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 83. İlgili dönemde Türk ordusu manevralarında Kırmızı kuvvetler dost, Mavi kuvvetler düşman kuvvetleri kabul edilmekteydi. NATO’ya giriş sonrasında ise NATO konsepti doğrultusunda Mavi taraf dost kuvvetlerini, Kırmızı taraf düşman kuvvetlerini göstermek için kullanılmaya başlanmıştır.

25 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 90.

26 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 105.

27 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 105.

28 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 107, s. 113.

Manevra sonunda yapılan değerlendirmelerde Fevzi Paşa taarruz eden tarafın bir kesin sonuç elde etmesinin zorunluluğunu vurgulamıştı. İstiklal Harbi'nde olduğu gibi mağlup olan ordu geri çekilerek güç toplayabilir ve bu sırada mevzi harbi yapmayı sürdürebilirdi. Bu yüzden taarruz eden taraf ilk darbe ile kesin sonuç alamadığı takdirde, savunma güçleri er geç geriden (doğudan) gelecek unsurlarla kendini takviye edecek ve karşı taarruz yapabilecek güce erişecekti.²⁹ Bu görüşler İstiklal Harbi deneyimini yansıtsa da, Alman ordusunun 2. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde yaşayacaklarının son derece isabetli bir öngörüsüdür.

Tüm bu örneklerde açık bir örüntü tekrarlanmaktadır. Genel bir anlamda Türk ordusunun kendi topraklarında karşılayacağı bir savaşa hazırlandığı, bu savaşta geçici bir süre için düşman ilerleyişini geciktirip güçlerini toplama ve sonra stratejik ve operatif seviyelerde taarruzla karşılık verme planına yakın olduğu anlaşılmaktadır. Savunmada kalınan geçici sürede de esas kuvvetin cephede ve ön hatlarda tutulmasındansa, bu temas bölgesinin tali kuvvetlerle tutulması ve bunlarla düşmanın mümkün mertebe oyalanması savunulmaktaydı. Esas güç daha geride tutulacak ve zamanı geldiğinde düşmanla temas edecekti. Batı Anadolu'ya gerçekleşecek bir taarruzda İzmir Müstahkem Mevkii, Trakya'ya gerçekleşecek bir taarruzda Edirne kale görevi görecekti. Bu kaleler yavaşlatma işlevinin yanı sıra, düşman kütlesine karşı bir ileri karakol ve dayanak noktası teşkil edeceklerdi. Dost kuvvetler güçlerini topladıktan sonra bir taarruz ile kesin sonuçlu muharebe arayacaklardı. Biraz spekülatif bir yorumla, bunun 93 Harbi'ndeki savunma stratejisi ile İstiklal Harbi stratejisinin bir bileşimi olduğu söylenebilir. 93 Harbi'nde büyük ölçüde stratejik yollar üzerindeki kaleleri savunmaya yönelik bir harekât planı uygulanmıştı. Plevne ve Erzurum kaleleri uzun süre savunulabildiği halde, geriden hareketli Osmanlı kuvvetlerinin taarruz edip kaleler ile birleşmesi gibi bir senaryo gerçekleşmemişti. İzole kalan kaleler uzun süren kuşatmadan sonra teslim olmak durumunda kalmışlardı. Cumhuriyet ordusu, kaleleri statik bir savunma için değil, taarruz hazırlığına zaman kazanmak için kullanmayı planlamaktaydı. Türk ordusu, tek bir düşmanla savaştığı takdirde, düşman kendisinden üstün olsa dahi taarruz etmeyi tasarlamakta ve kesin sonuçlu bir muharebe aramaktaydı. Ancak iki düşmanla birden savaşılan bir durumda, uzun süre savunmada kalınabileceği kabul edilmekteydi.

Taarruz düşüncesinin baskınlığına kısmi bir itiraz Kalkışlı Hüseyin Hüsnü'den gelmekteydi. Hüseyin Hüsnü, talimlerde sürekli taarruz esas alındığından, yeterli ricat talimi yapılmadığını belirtiyordu. Bunun olumlu bir yanı olsa da, askerinin ricat fikrine alıştırılması da gerekiyordu:

29 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 108-109.

“*Ricatta: Düşmandan sıyrılmak esastır. Biz bunu az talim ettiğimiz için böyle bir halde dağınıklık oluyor. (...) Daima taarruz talimi yapıyoruz. Vakıta taarruz fikrini uyandırmak için bu iyidir. Fakat ricat muharebesine de efradı alıştırmak lazımdır. Emirsiz ricat edilemeyeceğini bilmekle beraber emirle ricat muharebesinin bir şekli olduğunu anlatmalıdır ki panik olmasın.*”³⁰

Taarruza yapılan ateşli vurguların yanında, Kılıklı Hüseyin Hüsni'nün temkinli uyarısı dikkate değerdir. Yalnızca birkaç yıl önce Balkan Harbi'nde Osmanlı ordusu ricat değil ancak dağılma olarak nitelenebilecek olağanüstü başarısız bir çekilme icra etmiş, Cihan Harbi'nde Filistin Cephesinde de çekilme büyük ölçüde hezimete dönüşmüştü. İstiklal Harbi'nde Kütahya Eskişehir Muharebelerinde ise cephe yarılmasına rağmen soğukkanlı bir ricat başarılabilmişti; buradaki başarı, Sakarya'da Yunan ordusunun durdurulabilmesini sağlayacaktı. Bu örnekler Türk subaylarının çekilme harekâtını yürütme konusunda önemli bir olgunluk kazandığını ortaya koyduğu gibi, konunun önemini de göstermektedir.³¹

Son olarak, 1920'lerde ordunun dağ muharebelerine ve dağcılığa özel bir önem verdiği görülmektedir. Genel sevk talimnamesinde dağ muharebelerine değinilmesinin yanında, yalnızca dağ kıtalarına yönelik bir dağ talimnamesi de yazılmıştı.³² Ayrıca Türkiye'deki dağlara ve buralarda yapılabilecek harplere yönelik raporlar da hazırlanmıştı. Dağcılığa ve dağ harbine verilen bu önemin kısmen dönemde yoğun olan çetelerle mücadele ve tedip harekâtı gibi iç güvenlik sorunlarıyla ilgisi olabileceği düşünülebilir. Yine de dağ talimnamesindeki meseleler bir başka düzenli orduya karşı dağ harbi icra edilmesi olasılığının esas alındığını göstermekteydi. Raporlarda Türkiye'deki dağlık bölgeler tek tek hususi özellikleriyle harp açısından ele alınmaktaydı; bu da bir savunma savaşında Türk ordusunun Anadolu'da dağ muharebeleri yapmayı önemli bir olasılık olarak gördüğünü göstermekteydi. Nitekim dağ harbine verilen önemin esasen

30 Kılıklı Hüseyin Hüsni (Erkan-ı Harbiye Miralay), “Yeni Usulde Piyadenin Muharebesi”, *Askeri Mecmua*, No: 53, Mayıs 1924, s. 61.

31 Çok farklı bir bağlamda da olsa, Türk ordusunun çekilme tatbikatı yapmaya direnç gösterdiği bir durum yıllar sonra Soğuk Savaş yıllarında yaşanmıştı. 1953 yılında karargâhı Konya'da bulunan 2. Ordu bölgesinde yapılan ve olası bir Sovyet taarruzunu temel alan tatbikata ilişkin Muzafer Yurdakuler'in aktardığı anılar anlamlıdır: “Manevranın amacı İskenderun ve Mersin limanlarını açık bulundurmak ve gelecek Amerikan yardımını beklemek üzere Amanos dağlarını tutmaktı. Batı'daki 1. Ordu ve doğudaki 2. Ordu yenilmiş geri çekiliyordu. Onların kılıç artıklarını da toplayarak Amerikan yardımını bekleyecek idik. Ordu Komutanım Abdulkadir Seven bu manevranın yapılmaması için uzun uzun direnmişti. Ben genç Türk subayına savaşın ilk anlarından itibaren topraklarını terk eden subay halet-i ruhiyesi yaşatmam diyerek tatbikata karşı çıkıyordu.” Doğan Akyaz. *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 48. Bu örnek esasen Soğuk Savaş'ta Türk ve Amerikan savunma önceliklerinin çatışmasını da yansıtmakla beraber, Türk ordusunun ricat tatbikatından psikolojik olarak rahatsız oluşunu göstermesi açısından ilginçtir.

32 *Dağ Talimnamesi Fenni Talim ve Terbiye, Dağ Harbi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1928. Ayrıca Goethner, *Dağcılık Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütahassis Goethner Bey'in Raporu*, çev. Bursalı Nihad Bey, Ankara, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Ankara Matbaası, 1928., ve *Türk İli Kış ve Dağ Ahvali*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1927.

Cihan Harbi'ndeki dağ muharebelerinden kaynaklandığı görülmektedir. Alplerde, Karpatlarda, Kafkasya'da yapılan dağ muharebeleri bu muharebe türünün de konvansiyonel savaşların önemli bir parçası olduğunu ortaya koymuştu.³³ Nitekim 1926 yılında Muğla Dağ Talimğâhı kurulmuş, bir yıl sonra Eğridir'e nakledilerek eğitimlere burada devam edilmişti. Bunlar dağ harbi ve dağcılığa verilen önemi göstermektedir.³⁴

Yeni Teknolojiler “Fenni Vasıtalar” ve Muharebe

İki savaş arası dönemde teknolojinin gelişim hızı, gelecekte muharebelerin nasıl gerçekleşeceğini başat bir tartışma konusu haline getirmişti. Teknoloji hemen her zaman savaşın önemli bir değişkeni olmuştu. Ancak teknolojinin muharebe sahasını -bir subay kuşağının birkaç farklı savaş tarzı görebileceği şekilde- sürekli olarak değiştirmesi yeni bir olguydu. Zira bu dönemde gözlenen, bir buluşun devrimci bir etki yapması değil, düzenli teknolojik sıçramalardı. Bu durum birkaç yıl gibi kısa süreler içinde eski deneyimleri önemsizleştirmekteydi; birçok durumda tecrübe yanıltıcı hale geliyordu. Düzenli olarak hızla güncellenen bilgilerin sağanağı altında savaş artık bir ‘yeni bilgiye hâkim olma yarışı’ halini de almıştı. Burada önemle vurgulanması gereken bir nokta, iki savaş arası dönemin, savaş tarihinin bugün hala devam eden bir periyodunun başlangıcını teşkil ettiği. Tam da bu yüzden bu dönemin bu yönden incelenmesi güncel bir önem taşımaktadır.

On Yıllık Harp (1912-1922) sonrası yıllarda Hava Kuvvetleri Müfettişi olan Muzaffer Ergüder, hava kuvvetleri konusunda bilgilerin yenilenme hızının herhangi bir talimname hazırlanması sürecini nasıl güçleştirdiğini aktarıyordu:

“(...) Hava Kuvvetleri hakkında edinilen bilgilerin devamlı artışı ve takibi gerektirdiğine de dikkati çekmek isterim.

Hava kuvvetleri gelişmektedir. Mesela, bundan on beş yıl önce bir tayyare için, saatte 80 kilometre hız hesaplayan kurmay subayın değerleri, -eğer kendisini gelişime uydurmamışsa- bugünkü 300 kilometre hız karşısında uygulama yerini kaybetmiştir.

Gelişim o kadar çabuk oluyor ki bir milletin havacılık uzmanları toplanıp bir talimname yazarken, yeni gelişmeler ve uygulamaları, zavallı adamlara eserlerini yarı yolda bıraktırıyor. Doğrudan doğruya söyleyebilirim ki bugün her milletin havacılığı proje halindeki talimnameler, kanunlarla yürümekte ve bunları da her gün değiştirmek mecburiyetinde kalmaktadırlar. O hâlde bu kılavuzda öğreneceğimiz kuralların peşini bırakmayarak takip etmek zorunda bulacağımızı bir kere daha ısrarla tekrar etmek istiyorum.”³⁵

33 Goethner, *Dağcılık Talim...*, s. 64.

34 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, Harita Genel Müdürlüğü, 1982. s. 95.

35 Muzaffer Ergüder, *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930*, Yay. Haz. H. İbrahim Fırtına, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018, s. 16.

Kurmay Albay Ahmed Sedad tarafından yazılan ve 1924 yılında Askeri Matbaada basılan *Ordumuzda Terakki Umdeleri* adlı kitap bu dönemde ordunun ne yönde geliştirilmesi gerektiğine dair en kapsamlı değerlendirmeydi. Ahmed Sedad'ın çalışması, teknolojinin gelişimi ve yeni bilgilerin takip edilmesinin önemini ortaya koyuyordu. Yazarın aktardığına göre, Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren sürekli savaş ve seferberlik durumunda olmak, Harbiye'de verilen eğitimin aksamasına sebep olurken, uzun savaş yıllarında subaylar Osmanlıların "Harbi harp ile beslemek" düsturuna benzer biçimde savaşı savaşın içinde öğrenmişlerdi. Ancak tamamen pratik tecrübeye dayanan bu eğitim, harp sahasındaki yeni gelişmeler konusunda tatmin edici bir bilgi sunmamaktaydı. Bu sebeple Ahmed Sedad, olabildiğince fazla sayıda genç subayın harp okullarına alınmasını, yarım kalan tahsillerin tamamlanmasını öneriyordu. Harp okulundaki teorik eğitimin, subaylara özellikle harp alanındaki yeni gelişmeleri öğretmesi gerektiği savunulmaktaydı.³⁶ Ahmet Sedad'a göre hava gücünün gelişimi alışıldık askeri sınıfların yapılmasını da değiştirmişti. Önceden sınıf-ı selase ya da üçlü sınıf (piyade, süvari, topçu) olarak anılan yapılanma artık eskimişti. Önceden yardımcı sınıflar (sınıf-ı muavine) olarak tanımlanan "fenni sınıflar" ve hava sınıfının da temel muharip sınıflar arasına girmesiyle artık sınıf-ı hamse yani beşli sınıf söz konusuydu.³⁷

1920'li yıllarda üç teknolojik silahın geleceğin muharebelerinde önemli olacağı öngörülüyordu: Bunlar tanklar, zehirli gazlar ve uçaklardı. Türk ordusu için, kısmen maddi imkânsızlıklar sebebiyle, bu üç teknolojik silahın muharebede nasıl kullanılacağından çok bunlara karşı nasıl savaşılacağı önemliydi.

Tankların Cihan Harbi itibariyle muharebe meydanlarına girişi, harp tarihinin büyük sonuçlar doğuracak gelişmelerinden biriydi. Ancak tanklar Cihan Harbi sırasında muharebelerin kaderini değiştirecek büyük etkiler yapamamışlardı. Yavaş ve hantal olan bu ilk tanklar, cephelerin kilitlenmesine bir çözüm olarak mevzi harbinde yarma harekâtlarında denendiyse de, çoğunlukla düşman topçusu tarafından imha edilmiş, arızalanmış ya da saplanıp kalmıştı.³⁸ Sonraki yılların büyük birlikler halinde bağımsız harekât icra edecek zırhlı unsurları henüz söz konusu değildi. Kaldı ki mekanize savaşın harp tarihinde oynayacağı rol de açıklığa kavuşmamıştı. Tankların piyade ile birlikte kullanılması fikrinin baskın olduğu savaş sonrası dönemde, tankın piyadeye –mevzi harbi

36 Ahmed Sedad (Erkan-ı Harbiye Miralay), *Ordumuzda Terakki Umdeleri*, İstanbul, Matbaa-yı Askeri, 1924, s. 4.

37 Ahmed Sedad (Erkan-ı Harbiye Miralay), *Ordumuzda Terakki...*, s. 166.

38 Spencer Tucker, "1914-1918 Birinci Dünya Savaşı", ed. Jeremy Black, *Dretnot, Tank ve Uçak*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s. 104.

dolayısıyla- kaybettiği gücünü geri veren bir vasıta olduğu da düşünülmüştü.³⁹ Yine otomobillerin de, daha çok cephe gerisinde kullanılsalar da, muharebede nakliyat ve keşif görevleri üstlenebilmeleri de söz konusuydu.⁴⁰ Böylece motorize ve mekanize araçlar Cihan Harbi ve sonrasındaki ilk yıllarda daha çok piyade destek unsuru olarak ele alınmışlardı.⁴¹ Ayrıca bu dönemde tankların mevzi harbi araçları oldukları kabul edilmekteydi.⁴²

Türkiye'de ise orduda tanka sahip olunmasının tek başına yeterli olmayacağı, eldeki teçhizatın tamiri ve ayrıca teknolojik gelişmelere göre yenilenmesi gerekeceği, bunun da ülke sanayisinin gelişimine bağlı olduğu tespiti yapılmaktaydı. Bu sebeple ordunun yakın zamanda tank sahibi olması muhtemel görülüyordu.⁴³ Yine de, gelecekte tanklara karşı savunma yapabilmek için tanklarla testler yapılmasına ihtiyaç olduğu ve bu sebeple birkaç tank alınmasının faydalı olacağı belirtiliyordu. Tankların ülke arazisinde kullanılıp kullanılmayacağı ve nasıl tahkimat sistemlerinin gerekli olacağı ancak bu testler sonucunda belirlenebilirdi.⁴⁴

Türk ordusunun elinde tank bulunmadığından, doğal olarak önemli olan tanklara karşı nasıl muharebe edileceğiydi. Tanklara karşı mücadelede Cihan Harbi'nde başarılı olan kimi önlemler bulunmaktaydı. Subay ve askerlerin tanklardan ürkmemesinin önemi vurgulanıyordu; buna göre tankın esas etkisi psikolojiktir ve soğukkanlı piyadeler, mazgallarına ateş ederek tanklarla muharebe edebilirlerdi.⁴⁵ Tanklara karşı uygulanması planlanan diğer taktikler aşağıdaki gibi özetlenebilir: İstihbarat çalışması ile tankların nereden taarruz edeceğinin tespit edilmesi; Barikat-hendek ve benzeri istihkâm çalışması ile yaklaşma istikametinin kapatılması; Topçuya hareketlilik kazandırarak, tank gücünün vurduğu noktada esnek bir formasyonla topçu ateşi ile karşılık verilmesi; Uzak mesafeden atışa başlayarak tankın yaklaşma yolunu ateş altına alma ve tanka eşlik eden sınıfların ilerleyişini zorlaştırma; Gizlenme yoluyla tankın fark etmeden yakın muharebe topçusunun menziline girmesini sağlama; Piyadenin önce tanka eşlik eden unsurları,

39 *Muharebe Arabası, Tayyare, Topçuluk ve Zehirli Maddeler Hakkında Bilinmesi ve Efrada Öğretilmesi Lâzım Gelen Malumat*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1927, s. 1.

40 Abdullah Muhlis, *Muvasala ve Muhabere ve Umur-ı Havaiye Dersleri Notlarından (Muvasala Kısmı)*, İkinci Basılış, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928, s. 51.

41 Mehmed Emin (Erkan-ı Harbiye Binbaşısı), "Tankların 1914-18 Harbindeki sureti istimaline dair", *Askerî Mecmua*, No: 51, Teşrinisani 1925, s. 60.

42 Tankların muharebede kullanımıyla ilgili teknik bilgiler için: Ahmed Sedad (Erkan-ı Harbiye Miralay), *Ordumuzda Terakki...*, s. 129-141.

43 Ahmed Sedad (Erkan-ı Harbiye Miralay), *Ordumuzda Terakki...*, s. 141.

44 *1340 senesi Avrupa Tettebbu Heyeti Raporları, Türkiye Cumhuriyeti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Talim ve Terbiye Dairesi*, İstanbul, Matbaa-yı Askeriye, 1925, s. 80-81.

45 Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralay), "Yeni Usulde...", s. 36.

sonra toplu olarak tankın kendisini hedef alması ve en son olarak avcılarının tankın üzerine atılarak tankı imha etmeye çalışması.⁴⁶

Cihan Harbinde siperlerin kilitlenmesini sorununu aşmak için kullanılan “fenni” yöntemlerden birisi de zehirli gaz taarruzlarıydı. 17 Haziran 1925 yılında imzalanan ve 8 Şubat 1928’de yürürlüğe giren Cenevre Protokolü, kimyasal ve biyolojik silahların savaşlarda kullanılmasını yasaklasa da, üretimi ve depolanması hakkında bir sınırlama ya da yasaklama getirmiyordu. 1925 yılındaki ilk imzacılardan olan Türkiye, sözleşmeyi, 5 Ekim 1929’da resmi olarak onaylamıştı.⁴⁷

Büyük devletlerin çoğu ilgili protokolü imzalarsa da, protokolün üretime bir kısıt getirmemesinden de faydalanarak, kimyasal silahlar üretmeye devam etmişti. Nitekim iki savaş arası dönem boyunca birçok ülke kimyasal savaşa hazırlanmış ve askeri doktrinlerine bununla ilgili kısımlar eklemişlerdi. Türk ordusu da bu gelişmelerin tamamen dışında kalmamıştı. Doktrin tartışmalarında gaz muharebelerine önemli bir yer ayrılmıştı. İlgili konudaki 1927 tarihli talimnamenin adı “Muharebe Gazlarından Korunma Talimnamesi” olsa da –ve gerçekten talimname çoğunlukla gaz taarruzlarını değil gazdan korunma yöntemlerini ele alsada-, olası bir taarruzda gazdan faydalanma ihtimalinin de düşünüldüğü, bazı makaleler ve talimname maddelerinden anlaşılmaktadır.⁴⁸

Tankların ve uçakların modern savaşa etkisi karşılaştırılırken, tanklara karşı kimi asimetrik silahlar geliştirildiği, ancak uçakların modern savaş için vazgeçilmez olduğu tespiti yapılmaktaydı. Bunun sebebi uçakların muharip gücünden önce, uçakların kazandırdığı gözetleme kabiliyetiydi:

46 Ahmed Sedad (Erkan-ı Harbiye Miralayı), *Ordumuzda Terakki...*, s. 143-146. Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı), “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış”, *Askeri Mecmua*, No: 65 (Haziran 1927), s. 137. Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı), “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış (Alayın Muharebesi)”, *Askeri Mecmua*, No: 69, Haziran 1928, s. 9. *Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevki ve Muharebesi 2*. Kısım, İstanbul, Askeri Matbaa, 1928, s. 53-55.

47 Protokol metni ve imzacı ülkelerin imza ve onay tarihleri için: “Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare”, (çevrimiçi), <https://treaties.unoda.org/t/1925>, (Erişim Tarihi: 06.01.2022).

48 *Muharebe Gazlarından Korunma Talimnamesi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1927. s. 24. Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı): “Yeni Piyade...”, *Askeri Mecmua*, No: 65 (Haziran 1927), s. 135. Sadık, (Kaymakam) “Fırka, Kolordu...”, s. 86. Gaz muharebelerinin gelecek savaşlarda tank ve uçaklardan çok daha büyük bir rol oynayacağına dair: Cebecioğlu Remzi (Erkânı Harbiye Binbaşısı), “Tayyare Gaz Muharebeleri”, *Askeri Mecmua*, No: 58 (Ağustos 1925), s. 151-152.

“Tayyaresiz ordular adeta kördürler. Tayyare teşkilatı için varını yoğunu feda etmeyi göze almayan milletler, düşman hava kuvvetlerinin tesirat ve tahribatı karşısında ölüme boyun eğmiş insan kitleleridir.”⁴⁹

Gerçekten de tank ve savaş uçakları arasında bir kıyaslama yapıldığında, Cumhuriyetin ilk yıllarında hava gücüne çok daha fazla önem atfedildiği görülmektedir. Mekanize-motorize kara araçlarına karşı görece daha şüpheci bir tavır alınırken, havacılık alanında gelişmeye çok daha büyük önem atfedilmişti. Bunun öncelikli sebebi, tankların henüz savaş alanında kendilerini ispatlamamış olması kadar, Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet subay kuşağının tanklarla kişisel deneyimlerinin az olmasıydı. Ancak savaş uçakları Cihan Harbi'nde ve İstiklal Harbi'nde önemli bir rol oynamış, bunların önemi bizzat Türk subaylarınca gözlemlenebilmişti. Bu gözlemler daha çok keşif, özellikle uzak keşif ile ilgiliydi; zira İstiklal Harbi'nde Türk ordusunun elindeki uçak sayısı az olduğundan, bombardıman ya da avcı gibi ayrımlara gidilmemiş, uçaklar ordu kumandanlığının emrinde uzak keşif için kullanılmıştı.⁵⁰

1924 yılında, askeri havacılığın gelişimini irdelediği makalesinde Kurmay Binbaşı Muhittin, hava gücünün geleceğe hâkim olacağını belirtmekte, ancak yalnızca uçak satın almanın hava gücü kurmak anlamına gelmediğini de eklemekteydi:

“Hülasa: Kuva-i Havaiye istikbale hâkim olacaktır. Fakat yalnız tayyare satın alınmakla kuva-i havaiye teşkil edilmiş olmaz. Bütün teferrüat ve tekemmülatıyla tayyare imalatını memlekette vücud getirmek ve teşkilatımızın tekmiil ihtiyaçlarını kendi menbaalarımızdan tatmin etmek şarttır. Aksi takdirde sabık bahriyemiz gibi kuva-i havaiyemiz de ilelebed mahkûm vaziyetten kurtulamaz.”⁵¹

Yukarıda tanklar için de öne sürülmüş olan bu argüman, teknolojinin gelişmesini uzaktan izlemeye çalışan Türk subaylarının, gelişmiş bir yerli harp sanayiine duydukları özlemi ortaya koymaktadır. Dahası, Cumhuriyetin ilk yıllarında uçak satın almak ile Osmanlının son döneminde savaş gemisi satın almak arasında kurulan paralellik son derece anlamlıdır. Sultan Abdülaziz döneminde büyük paralarla kurulan ve sonuçta Haliç'te paslanmaya terk edilen donanmadan, İmparatorluğun son dönemine damgasını vurmuş ve büyük hayal kırıklıklarıyla sonuçlanmış dretnot düşlerine, Türk Ordusu, arkasındaki sanayi gücüne sahip olmadan pahalı savaş araçlarına sahip olmanın getirdiği problemleri kendi tarihsel deneyimleriyle öğrenmişti.

49 Cebecioğlu Remzi (Erkânı Harbiye Binbaşısı), “Tayyare...”, s. 151.

50 Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralay), “İstiklal Muharebelerinde Ordumuzun Muharebe Usullerine Umumi Bakış”, *Askeri Mecmua*, No: 54, Ağustos 1924, s. 2.

51 Muhittin (Erkânı Harbiye Binbaşısı), “Askeri Tayyareciliğin Halihazır ve Müstakbel Tekemmülatı”, *Askeri Mecmua*, No: 54, Ağustos 1924, s. 193.

Hava gücü oluşturma yönündeki tüm çabalara rağmen, tanklar konusunda olduğu gibi, uçaklar konusunda da benimsenen asimetrik taktikler eldeki imkânlar açısından gerçekçiydi. Havacılığın özellikle keşif konusunda kazandırdığı üstünlüğe karşılık, Genelkurmayın gizleme ve gizlenme konularına verdiği önem de hat safhaya çıkmıştı. 1926 yılında Genelkurmay tarafından 2 cilt olarak basılan ve tüm sınıflara yönelik olan Gizleme Talimnamesi, Genelkurmay'ın gizleme konusuna verdiği önemi göstermektedir. Talimnamenin ilk bölümlerinde çeşitli gözetleme biçimleri ele alınırken, geleneksel yerden gözetleme yöntemlerinin yanı sıra, havadan sabit balonlarla yapılan gözetleme, uçaklardan yapılan gözetleme, hava fotoğrafçılığı ve gözetleme aletleri ile yapılan gözetleme gibi yöntemler de ele alınmaktaydı.⁵² Yalnızca hava keşfi yapabilmenin bile getirdiği avantajlar kayda değerdi. Yeni teknolojilerle düşman hakkında bilgi toplamanın yöntemleri açıkça gelişmiş ve çeşitlenmişti. Türk Genelkurmayı gelişen gözetleme kabiliyetine karşı gizlemenin önemini bizzat deneyimlemişti: Büyük Taarruz öncesinde Yunan hava keşfine karşı önlem olarak büyük birliklerin gece yürüyüşleriyle kaydırıldığı ve gündüz bu birliklerin gizleme yapılarak dinlendirildiği hatırlanmalıdır.⁵³ Gözetleme yöntemleri gelişirken gizleme yöntemlerinin de önem kazanması savaşın kendine has diyalektiğinin tipik bir örneğidir.⁵⁴

Eski Sınıfların Krizi

Bir taraftan yeni teknolojiler ve “fenni sınıflar” harp sahasında gerçekleşecek değişikliklere dair tartışmaları alevlendirirken, bir başka önemli sorun da iki kadim sınıfın, piyade ve süvarinin yeni teknolojiler karşısında saplandığı krizdi. Kısmen aynı, kısmen farklı sebeplerle piyade ve süvari muharebe sahasında eski işlevlerini yerine getirmekte zorlanmakta ve gelecek harplerdeki rolleri sorgulanmaktaydı. Tartışmalar sürüp giderken, piyade ve süvari sınıfının mensubu subaylar, sınıflarının neden hala vazgeçilmez konumda olduğunu gittikçe güçlenen bir eğilimle savunmaktaydı.⁵⁵

52 *Gizleme Talimnamesi I Umumi Maddeler, Gizlemenin Tatbiki*, Ankara, Harita Matbaası, 1926, *Gizleme Talimnamesi II, Gizlemenin Tekniği*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1926.

53 Celâl Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Yay. Haz. Rıdvan Akın, 6. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021. s. 336-337. Ayrıca bkz. Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 95.

54 Tüm sınıflara yönelik gizleme talimnamelerinin yanı sıra, daha genel ya da daha spesifik talimnameler içinde de gizleme kısımları parça parça ya da ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Örn. Sevk Talimnamesinde Gizlenme: “Kıt’a hassaten, düşman tayyaresinin gözünden ustalıkla gizlenip sakınmağı öğrenmelidir”, *Muhtelif Sınıfların...*, 1926, s. VII. ve *Sahra Tahkimat Talimnamesi*, 2. Kısım. 1927. Büyüyen hava tehdidine karşı cephe gerisinin hazırlığı da en azından kuramsal düzeyde önem kazanmıştır. 1928 tarihli *Cephe Gerisinin Havaya Karşı Müdafaa ve Muhafazası*, gerek askeri gerekse sivil unsurların hava taarruzlarına karşı alacağı önlemleri detaylı olarak ele almaktadır. *Cephe Gerisinin Havaya Karşı Müdafaa ve Muhafazası*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1928.

55 Örneğin bu örnekte piyade sınıfının süvariye üstünlüğünün yanı sıra, tanklara karşı da avantajlı olduğu savunulmaktadır: Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı), “Yeni Usulde...”, s. 37.

Cihan Harbi öncesinde piyade taarruzda esas sınıf kabul edilmekte ve pek çok durumda süngü hücumu gibi doğrudan yöntemlerle taarruz etmesi olağan görülmekteydi. Ancak Cihan Harbi'nde ateş gücünün gelişmesi manevra ve taarruzun aleyhine olmuş, savunmacılara büyük üstünlük kazandırmıştı. Cihan Harbi tecrübeleri doğrultusunda, ağır makineli tüfekler ve havan topları modern piyade taktiklerinin en önemli ayağını oluşturuyordu. Piyade taliminde özel bir yer ayrılan bu konular piyade subaylarının eğitiminde de detaylı olarak ele alınmaktaydı.⁵⁶ Özellikle makineli tüfeklerin taarruz eden piyade karşısındaki üstünlüğü piyadenin artık tek başına taarruz edemeyeceği kanaatini güçlendirmişti. Piyade taarruzunun ancak güçlü bir ateş desteği ile yapılabileceği düşüncesi böylece yaygınlaşmıştı.⁵⁷

Piyade talimnamesine göre ise, topçu piyade taktiklerinin çok önemli bir bileşeni olsa da, piyade özellikle taarruzda birçok durumda kendi işini kendi görmek zorunda kalacaktı.⁵⁸ Bu yüzden, Cihan Harbi tecrübelerinin gösterdiği en önemli ihtiyaçlardan biri, taarruzda ilerleyen piyade ile birlikte ilerleyebilecek bir topçunun varlığıydı. Makineli tüfeklerin piyadeyi her ilerleme çabasında “biçmesi”, piyade taarruzlarının başarı şansını çok düşürmüştü. Piyade ilerledikçe kendi topçusundan uzaklaştığından, ağır makineli tüfeklere karşı topçu ile gerektiği gibi irtibat kuramamakta ve ihtiyaç duyduğu desteği topçusundan alamamaktaydı. Böylece havan topları boyutlarında, taşınabilir, küçük çaplı topların piyade topu olarak kullanılabilmesi kabul edilmişti. Piyade topları ilerleyen piyade ile birlikte ilerleyecek ve makineli tüfeklere karşı kullanabilecek temel silahtı.⁵⁹

Kimi subaylar piyadeyi “yegâne ve esas” muharebe sınıfı olarak tanımlıyordu. Ancak tahkimat sistemleri, hava gücü ve tank gibi unsurlar piyadeyi zor durumda bırakmaya başlamıştı. Bir subay, piyadenin tüm bu tehditlere karşı yeni tip bir topa ihtiyacı bulunduğunu savunuyordu. Bu piyade topu, kolay taşınabilen, seri atış yapabilen, hem yatay hem dikey ateş kabiliyetine sahip olan bir sistem olmalıydı. Bu silah, diğer sınıflardan kopuk halde muharebe etmek zorunda kaldığı anlarda piyadenin “en aziz

56 Bkz. Zekai (Yüzbaşı), *Maltepe Piyade Atış ve Tatbikat Mektebi Zabitan Kurslarında: Ağır Makineli Tüfenk Konferansları*, İstanbul, Teşebbüs Matbaası, 1926. Bir başka örnek: Askeri Matbaa tarafından 1923'te basılan 1922 tarihli Alman Piyade Talimnamesi 3. Kısım tamamen makineli tüfek konusuna ayrılmıştır; eser Harb-i Umumi Netayicine Müstenit Ecebi Asar-ı Resmîye Külliyyatı serisinden çıkmıştır. *Alman Piyade Talimnamesi 3. Cüzü, Makineli Tüfenk Bölüğü*, müt. Ahmet Şevket Dragoman (Mülazım-ı Evvel), Dersaadet, Matbaa-yı Askeriye, 1923.

57 Hans von Ritter, *Ordu Teşkilatı*, çev. Nuri Refet, Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1928, s. 15-16.

58 *Piyade Talimnamesi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1926, s. 88-89.

59 Abdullatif, *Topçuluk Notları*, top. Ridvan Ziya, 1925, s. 22-24. “Erkan-ı Harbiye Mektebi 340-41 Senesi Topçuluk Tedrisatından” ibaresiyle başlayan kitap, kurmay okulundaki topçuluk dersinden derlenmiş el yazısı ders notlarını içermektedir. Ayrıca: Halil Kemal (Topçu Kaymakam), “Eserin İntişarı Münasebetiyle”, Bruh Miller, *Yarma Melhanelerinde Topçu*, çev. Halil Kemal, İstanbul, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1925, s. B-C.

arkadaşı olarak yanında” bulunacaktı. Müşterek harekât fikirlerinin yerine piyadeyi gerekirse yalnız başına savaşıacak sınıf olarak tasavvur eden bu fikirler, piyadenin sorununun çözümünü ise çeşitli tehditlerin tamamına karşı etkili olabilecek ve kolay taşınabilecek bir piyade topunda aramaktaydı.⁶⁰

Öte yandan, Genelkurmay’ın müşterek sevk talimnamesine yansıyan yaklaşımı, farklı sınıfların müşterek faaliyeti fikrini yansıtıyordu. 1926 Sevk talimnamesinde tesadüf muharebesinde taarruzun icrasının anlatıldığı kısımlarda, topçunun bir piyade taarruzunda üstleneceği görevin boyutları ortaya çıkıyordu. Yakın ve uzak muharebe topçusu olarak duruma göre ikiye ayrılan tümen topçusunun yanı sıra, her piyade birliği –genelde alay komutanlığına verilen- kendi top bölüğüne de muhtaçtı. Bu bölüklerin görevi, piyade taarruzu esnasında güçlü mukavemet noktalarını kırmak, düşman makinelî tüfeklerini ve makinelî tüfek gruplarını, topçu ve havan topçusunu ezmektir. Yakın muharebe topçusu sık sık mevzi değiştirerek, uzak muharebe topçusu ise uzaktan ve mümkün mertebe yer değiştirmeden –tesire ara vermemek için- düşmanı ateş altına alacaktı. Taarruz eden piyade düşman mevzilerine iyice yaklaşarak düşman piyadesinin etkili atış menziline girince, hem uzak hem de yakın muharebe topçusu ateşini düşman piyadesine yöneltecekti. Topçu bir yandan düşman piyadesinin güçlü kısımlarını sarsacak, bir yandan da düşman topçusuna göz açtırmayacaktı.⁶¹

Burada topçuya çok fazla görev yüklenmesi, pratikte topçunun bu kadar fazla görevi yerine getirebilmesinin gerçekçi olup olmaması sorgulanabilir. Esasen piyadenin çözümsüz sorunlarının sorumluluğu topçu sınıfına yükleniyordu. Bu durum piyadeye her duruma uygun –henüz icat edilmemiş- bir top silahı talep edilmesiyle paralellik gösteriyordu. Her ikisi de piyadenin taarruzdaki başarısızlığına çözüm arayışlarıydı.

Eski sınıfların krizinin ikinci boyutu, süvari sınıfının içine düştüğü krizdi. Cihan Harbi tecrübelerine nazaran süvari sınıfına biçilen en önemli görev keşifti. Ancak hava gücü başta olmak üzere teknolojik unsurlar bu alanda süvari sınıfının rakibi olarak ortaya çıkmaktaydı. Uçaklar ve balonların sağladığı görüş yeteneğinin yanı sıra, otomobil gibi motorlu araçlar da bu alanda süvariye işlevsiz bırakmaya aday görünmekteydi. Ancak süvari subayları bu görüşlere karşı çıkıyordu. Buna göre balon ve uçakların düşmanın toplanma noktalarını, yürüyüş yollarını, muharebe yerleşimlerini gözlemlene ve hatta resmini çekme avantajı varsa da, bu unsurlar ancak iyi havalarda keşif yapabilmekte ve düşmanın peçeleme ve gizlenmelerine karşı etkisiz kalabilmekteydiler. Büyük

60 Hüseyin Rahmi (Binbaşı), “Avrupa Ordularında Piyade Topçusu”, *Askeri Mecmuası*, No: 57, Mayıs 1925, s. 116.

61 *Muhtelif Sınıfların...*, 1926, s. 155-166.

araçlar olduklarından düşman tarafından fark edilmeden keşif yapmaları da mümkün değildi ve kendileri de düşmana karşı tehdit altına girebiliyorlardı. Ancak süvari küçük gruplar halinde fark edilmeden yaklaşarak keşif görevini üstlenebilirdi.⁶² Diğer sınıflardan kimi subaylarsa, modern savaşlarda ve özellikle mevzi harbinde yeni silahların ateş gücü üstünlüğü karşısında, süvarinin istihbarat toplama faaliyeti yapabilmesinin mümkün olmadığını savunuyorlardı.⁶³ Hava gücü keşif görevini yapacak esas sınıf kabul edilmeliydi.⁶⁴

Süvarinin muharip rolü hakkında da benzer bir tartışma söz konusuydu. Pek çok süvari subayı hala klasik süvari metotlarının üstünlüğünü savunmakta ve bunların hala gerekli olduğunu vurgulamaktaydı. Buna göre, düşmanın teknolojik silahlar tarafından korunmadığı yerlerde, kılıç ve mızrakla yapılacak atlı akınların etkisi hala büyük olacaktı. Genelkurmay'ın da bu fikirden uzak olmadığı talimnameye başvurarak ortaya konabilir. 1925 tarihli Süvari Talimnamesinde hala kılıç ve mızrak talimlerine önemli yer ayrılmaktaydı.⁶⁵ Bir süvari subayı, süvarinin artık atlı piyade olarak görev yapması gerektiği tezine şöyle cevap vermektedir:

“Yalnız ateşle iş görmek isteyen atlı piyade kılincına, mızrağına, atına güvenen hakiki ve cesur binici süvari önünde birkaç mesele faik olsa dahi mağlup olacak süvari bu gibi yarım yamalak atlı kıtaatını atlı hücumlarıyla ve müsademesiyle daima önüne katarak mağlup ve perişan ederek sahne-i harpten atacaktır.”⁶⁶

Dikkatten kaçmaması gereken nokta, süvariliğin savunmasında süvariliğin şan ve şerefi ya da “kılincına, mızrağına, atına güvenen hakiki ve cesur binici” gibi ifadelerde somutlaşan, romantik denebilecek üsluptur. Süvari subaylarının imgeleminde süvarilik, at ile kurulan duygusal bağ ve tarihsel bir şeref timsali olma imgesi ile birlikte şekillenmişti. Geleneksel silahlara ve ata duyulan sevgi, mesleki bir şeref kavramına içkin olup, süvarilerin benlik algısının üretiminde büyük rol oynamıştı.

Öte yandan diğer sınıflar, süvarilere modern muharebenin değiştiğini hatırlatma konusunda ısrarcıydı. Bir subay, süvarinin değişmek ve atlı piyadeye doğru evrilmek zorunda olduğunu belirtiyordu. Süvari geçmişte bir göğüs göğüse muharebe sınıfı idiye de, artık yalnızca ateş kuvvetini süratli bir biçimde bir yerden diğerine kaydırmaya

62 Ferhat (Binbaşı), “Zamanımızda Süvari: Süvarinin Lüzumu”, *Askeri Mecmua*, No: 53, Mayıs 1924, s. 100.

63 İbrahim Kamil (Kuvvayı Havaiye Müfettişliği Birinci Şubesine Memur Yüzbaşı), “Süvari ve Tayyare: Keşif Noktai Nazarından”, *Askeri Mecmua*, No: 56, Şubat 1925, s. 131.

64 İbrahim Kamil (Kuvvayı Havaiye Müfettişliği Birinci Şubesine Memur Yüzbaşı), “Süvari ve...”, s. 136.

65 “Süvari Talimnamesi Zeyli Kılıç ve Mızrak Talimnamesi”, *Süvari Talimnamesi*, İstanbul, Matbaa-yı Askerî, 1925. Ek kısımda s. 1-43.

66 Ferhat (Binbaşı), “Zamanımızda Süvari...”, s. 109.

yarayan bir sınıf halini almıştı. Modern süvarinin esas silahları ise, tüfek, makinalı tüfek, kendisine ilhak edilecek topçu, zırhlı otomobil ve uçaklar olacaktı.⁶⁷

Eski sınıfların krizine Genelkurmay'ın aradığı çözüm, farklı sınıfların etkili koordinasyonu olmuştu. 1926 Talimnamesinin ve tamamlayıcı talimnamelerin en önemli konusu farklı sınıfların birlikte harekâtıydı. Müşterek harekât ve müşterek muharebe olarak adlandırılan konseptler, farklı sınıfların muharebede nasıl en etkin biçimde eşgüdümü kullanılabileceği konusunu işlemekteydi. Durumun müsait olduğu her yerde farklı sınıflardan subayların birlikte harp oyunları oynaması teşvik edilmekteydi.⁶⁸ Esasen harp oyunlarına dair talimatnameye göre harp oyunlarının düzenlenmesindeki temel amaçlardan biri farklı sınıfların birlikte sevk ve muharebesinin iyice öğrenilmesi idi.⁶⁹ 1926 Sevk Talimnamesinde, genel olarak sınıfların müşterek harekâtına büyük önem verilmenin yanı sıra, en büyük önem piyade-topçu muhaberesine verilmekteydi: “Bütün sınıfların, bilhassa piyade ile topçunun, birlikte tesir etmelerine, en küçük kıt’alardan itibaren kat’i bir ehemmiyet verilmelidir.”⁷⁰

Savaş Sonrası 1920’lerde Türk Kara Doktrinindeki Temel Çelişkiler

Savaş sonrası 1920’li yıllar bir bütün olarak ele alındığında Türk ordusu doktrininin ve bu konudaki tartışmaların birden fazla çelişkiyi barındırdığı gözlemlenebilir. Öncelikle Genelkurmay ve subaylar teknolojinin ve yeni teknolojik silahların yükselişinin farkındaydılar. Ancak bunların harp sahasını temelden değiştireceğine dair bir görüş yerleşmemişti. Eski sınıflara mensup subayların önemli bir kısmı, geleceğin muharebesinde yeni teknolojik sınıflara değil kendi sınıflarına odaklanıyorlardı. Subaylar kendi sınıflarının önemini önceki zaferlerden örneklerle açıklarken, Genelkurmay da benzer bir refleksle gelecek savaşı, son büyük zaferini idealleştirerek tasarlamaktaydı. Bir bütün olarak Türk ordusu, ‘önceki savaşa’ hazırlanıyordu.

Büyük Taarruz benzeri bir kesin sonuçlu taarruz muharebesi fikri orduda çok baskındı. Öte yandan, hareket harbine, manevraya ve taarruza yapılan tüm vurgulara rağmen Genelkurmay'ın tehdit altındaki sınır bölgelerine yol ve altyapı yapılmasına direndiği de anlaşılmaktadır.⁷¹ Hareket harbine hazırlanan tarafın, hareketi ve taarruzu sınırlayıcı arazide bunu yapmasının zorlaşacağı açık olduğuna göre, Genelkurmay'ın fiili

67 Dukakinzâde Feridun (Erkân-ı Harp Yüzbaşısı), “Son Asır Harplerinden Alınan Derslere Nazaran İstikbal Muharebatında Süvarinin Tarzı İstihdamı”, *Askeri Mecmuası*, No:57, Mayıs 1925, s. 74.

68 Dukakinzâde Feridun (Erkân-ı Harp Yüzbaşısı), “Son Asır...”, s. 2.

69 *Harb Oyunlarında Nazar-ı Dikkate Alınacak Esaslara Dair Talimatname*, 1924, s. 1.

70 *Muhtelif Sınıfların...*, 1926, s. VIII.

71 Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Yay. Haz. İhsan İlgar, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1973. s. 219.

uygulamaları ve talimnameler arasında bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Talimnamelerde yazanlara rağmen Genelkurmay'ın, üstün teknolojik imkânlarla ve maddi güce sahip bir düşmandan çekindiği düşünülebilir. Bu durumda Genelkurmay, düşmanın manevra kabiliyetini kısıtlama karşılığında kendisinininkinin kısıtlanmasını da kabullenmekteydi. Talimnamelerde dile getirilen savaş tarzına uymayan bu stratejik yaklaşım, sonraki yıllarda daha karmaşık bir probleme evrilecekti.

Son önemli çelişki ise, ilgili dönemdeki doktrin ve doktrin tartışmaları ile fiili muharip deneyimler arasındaki tutarsızlıktı. 1924-1938 arasında Türkiye'de tam 17 ayaklanma gerçekleşmişti.⁷² Ayaklanmalar iki savaş arası dönem askeri deneyiminde merkezi bir rol oynadı. Türk ordusu dönem boyunca fiilen iç güvenlik harekâtıyla meşgul olmuştu. Sık sık bölgesel seferberlikler gündeme gelmiş ve ayaklanma bastırma faaliyetleri ordunun başlıca muharip görevi haline gelmişti. İç güvenlik harekâtının askeri açıdan yürütülüşü konvansiyonel harpten farklı bir konudur ve istisnai durumlar dışında gayri nizami harp kapsamında değerlendirilmelidir. Bu durumun Türk subayları açısından yarattığı meslekî bir çelişki dikkat çekmektedir. Türk subayları konvansiyonel bir savaş için eğitim aldıkları ve askeri doktrinleri ve talimleri bu çerçevede şekillendiği halde, mesleki hayatlarının önemli bir bölümünü iç güvenlik harekâtı ve gayri nizami harp icra ederek geçirmek durumunda kalmışlardı.⁷³ Bu durum yürütülen doktrin tartışmaları ve talimnamelerde somutlaşan askeri doktrin ile fiili muharip deneyimler arasında bir uçurum oluşturmuyordu. Türk subayları sınırlı istisnalar hariç iç güvenlik harekâtı deneyimlerini doktrin tartışmalarında ele almamış ve açık kaynaklarda bu konu ile ilgili tartışmalara girmemişlerdi. Örneğin iç güvenlik ile yakından ilgili olacağı düşünülebilecek dağ harbi tartışmalarında bile, konvansiyonel bir savaşta dağ harbi senaryoları ele alınmış, ayaklanma bastırma faaliyeti tartışmalara dâhil edilmemişti. Bu konudaki “sessizliğin” genel bir sansür uygulaması ile ilgili olması mümkündür.

Savaş sonrası yıllarda henüz embriyo halinde olan bu çelişkiler, 1930'lu yıllardaki gelişmelerle daha da belirginleşecekti. Bundan sonraki kısımda, 1930'larda kara

72 Ayaklanmalar ve bunlara karşı yürütülen askeri harekât için bkz. *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012. Bu kaynak, Emekli Kurmay Albay Reşat Halı tarafından yazılan ve Genelkurmay tarafından daha önce basılmış olan *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar 1924-1938* adlı kitabın tekrar basımıdır.

73 Bu durum Türk ordusunun farklı dönemleri için de geçerli bir örüntü oluşturmaktadır. 10 Yıllık Harp öncesi dönemde konvansiyonel bir savaş için eğitilen Osmanlı subayları, mesleki yaşamlarının ilk yıllarında Balkanlarda komitacı faaliyetleriyle mücadele etmek durumunda kalmışlardı. Benzer şekilde 20. Yüzyıl sonlarından itibaren de Türk subaylarının muharip deneyimleri terörle mücadele faaliyetlerine dayanmaktadır. Ülkenin batısında icra edilen büyük konvansiyonel manevralar (örneğin amfibi harekât tatbikatı) ile terörle mücadele görevleri arasında benzer bir zıtlık oluşmaktadır. Manevra ve tatbikatlarda ele alınan konvansiyonel senaryolar ile ordunun fiili harekâtı ve esas muharip deneyimler arasında bir çelişki söz konusudur.

doktrinine yönelik tartışmalar, mekanize savaşın yükselişi ve Türk subaylarının bunu nasıl gördüğü ve nihayet savaşın arifesinde Genelkurmay'ın savunma planları ele alınacaktır. Son kısımda ise savaşın patlamasıyla birlikte subaylarda yükselen zayıflık hissi ortaya konulacaktır.

1930'larda Türk Kara Doktrini ve Tartışmaları

1928 sonrasında Türkiye'nin donanma gücü görece gelişmeye başlamış, 1930'da Yavuz kruvazörünün donanmaya katılmasının yanı sıra yeni savaş gemisi siparişleri de verilmişti.⁷⁴ Buna paralel olarak 1928 sonrası manevralarda donanma unsurlarının da fazlasıyla kullanılmaya başlandığı görülmüyordu. Örneğin 2-22 Eylül arasında icra edilen Akdeniz Manevrasında, savunma tarafında olan Kırmızı ülke donanmasına ait unsurların, Mavi nakliye filosunu ilkin çıkarmadan önce henüz yoldayken yakalamaya çalıştığı, sonra bunu başaramayınca karaya asker çıkarırken vurmayı denediği görülmektedir.⁷⁵ Bu durum, donanma gücünün gelişmesiyle savunma hattının açık denizden başlatıldığını ortaya koymaktadır. 1923-1928 arasında tamamen kara savaşına odaklanan tutum böylece değişmişti.

Düşmanın denizde durdurulamaması durumunda kıyı savunma harekâtı gündeme geliyordu. Gelecek savaşın baskın tarzında bir çıkarma ile başlayacağı öngörüldüğünden, 1930'lu yıllarda subaylar tarafından en çok ele alınan konulardan birisi kıyıların savunulmasıydı. Kıyı savunma konusundaki teoriler kabaca ikiye ayrılıyordu: Düşmanı kıyıda güçlü bir biçimde karşılamak ya da kıyıları görece zayıf birliklerle denetlerken, esas gücü ihtiyat birlikleri halinde geride tutmak. İkinci görüşe göre düşmanın nerede karaya çıkacağı bilinemeyeceğinden, savunma gücünün yanlış bir noktada bulunmasındansa geride toplu olarak tutulması gerekirdi. Düşmanın nereye çıktığı bir kez tespit edildikten sonra, güçlü ihtiyatlarla karşı taarruz icra edilebilir ve düşman denize dökülebilirdi. Ayrıca savunma gücü düşmanı kıyıda karşılarsa, düşman donanmasının da hedefi olurdu. Bu yüzden güçlü ihtiyatlar bulundurulmalıydı.

İkinci görüş Çanakkale Muharebelerinde Alman General Liman von Sanders tarafından uygulanmış ve dolayısıyla fiilen Osmanlı ordusunun savunma planını teşkil etmiştir. Ancak iki savaş arası dönemde kıyı savunmasını tartışan Türk subayları, tespit edilebildiği kadarıyla istisnasız olarak, ilk görüşü savunmaktaydı. Türk subayları kıyı savunmada esasın, düşmanın kıyıya yerleşmesine izin vermemek olduğunu ısrarla

74 Dilek Barlas, Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, çev. Barış Cezar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 141.

75 Fatih Bozkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 157.

vurguluyorlardı. Düşmanın çıkması en muhtemel mıntıklar tespit edilmeli savunma güçlü bir biçimde buralara kurulmalıydı. Başka bir sistemin “mevzuubahis bile olması” doğru olmazdı.⁷⁶ Bir subay “Eve hırsızın girmemesi için kapıyı pencereyi sıkı kapamak lazımdır.” diyor ve devam ediyordu: “Kapının iyi kapanmasını temin eden sürgü demirini, hırsız içeriye girdikten sonra kafasına vurayım diye kapının arkasına takmayıb elde tutmak büyük bir yanlışlık olur.”⁷⁷ Düşman beklenenden farklı bir yere çıkarsa, çıktığı yer görece daha az elverişli bir bölge olacağından, hızla ilerlemesi mümkün olmayacaktı ve bu da savunma güçlerine tekrar gruplanmak için gerekli zamanı kazandıracaktı.

Kimileri muharebelere bizzat katılmış Türk subaylarının Çanakkale’de uygulanan temel harekât planını yanlış bulmaları önemlidir. Çanakkale Zaferi’nin, manevi açıdan İstiklal Harbi kadar önemli bir kurucu sembol olduğu açıktır. Türk askerinin kahramanlığı ve fedakârlığı açısından Çanakkale’nin Türk subayları için anlamı büyüktü. Ancak 5. Ordu’nun Alman komutanının savaş planı yanlış bir plan olarak kabul edilmekte ve bunun bedelinin çok ağır ödendiği vurgulanmaktaydı. Son yıllarda yapılmış bir çalışmada, Emekli General Naim Babüroğlu da Alman savaş planını “Almanların Büyük Tuzağı” olarak adlandırmıştır. Babüroğlu’na göre, Sanders’in planının amacı daha en başından İtilaf kuvvetlerini denize dökmek değil, kıyıya yerleşmelerine izin vermektir. Alman savaş stratejisi Çanakkale’de olabildiğince fazla İtilaf devleti askerini bağlayarak, Avrupa topraklarındaki muharebelerde Alman ordusunun yükünü azaltmayı hedefliyordu.⁷⁸

Türk subayları, önceden de yanlış buldukları kıyı savunmasında güçlü ihtiyat prensibini tamamen reddetmiş ve düşmanı kıyıya yerleşmeden durdurmayı esas kabul etmişlerdi. Ancak doğal olarak düşman ilerlemesinin durdurulamaması ihtimali ve bu durumda Anadolu ve Trakya’da nasıl bir savunma savaşı icra edileceği de tartışılmaktaydı. Türkiye’nin çok fazla cepheden saldırıya açık olduğu ve birkaç farklı cephede savaşmak durumunda kalabileceği kabul ediliyordu. Buna karşı gündeme gelen formül, üstün ama birbirinden uzak (yani dış hatlarda bulunan) düşman kuvvetlerine karşı, harekâtı iç hatlar prensibi ile yürütmektir. Diğer bir deyişle eldeki kuvvet farklı tehditleri karşılamak üzere bölünmek yerine, birbirine yakın tutularak düşman güçleriyle sırayla muharebeye girecekti. İç hatlar prensibinin uygulanması, 6-8 Ekim 1933 tarihlerinde gerçekleştirilen Ankara Manevrasında da test edilmişti. Gerek taarruz eden taraf olan Mavi Ordu,

76 Örn. Fazıl (E. Binbaşı), “Sahillerin Örtme, Gözetleme ve Müdafaası”, *Askeri Mecmua*, No: 89, Haziran 1933, s. 50-51.

77 İ. Demirsoy (Kırmızı Önyüzbaşı), “95 Sayılı Askerî Mecmuadaki ‘Geri Yamaç Mevzileri Hakkında Tetkikler’ Adlı Yazıya Bir Karşılık”, *Askeri Mecmua*, C.VI, No: 97, Haziran 1935, s. 304-305.

78 Naim Babüroğlu, *Çanakkale 1915 Almanların Büyük Tuzağı*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2020.

gerekse savunma yapan Kırmızı Ordu birbirlerinin kuvvetlerini ayrı ayrı yakalayıp imha etme esasına göre hareket etmişlerdi.⁷⁹

Oyalama muharebeleri özel bir önem verilen bir başka konuydu. Özellikle daha güçlü bir düşmana taarruz edebilmek için, belirli bir cephede ya da bölgede ağırlık merkezi oluşturulması gerekeceği aşikârdı. Bunun yapılabilmesi için ise, ikincil önemdeki bölgelerde zayıf kuvvetlerle oyalama muharebeleri icra edilmesi gerekiyordu. Bunun bilinciyle Türk subayları, oyalama muharebesinin esaslarını ve yöntemlerini yoğun bir biçimde tartışıyorlardı. Oyalama muharebesinde de esasın çakılı bir savunma yapmak değil, fırsat buldukça karşı taarruzlar icra edebilmek olduğu vurgulanıyordu.⁸⁰ Araziden ve gerekirse yer yer tahkimli mevzilerden de faydalanılarak düşmanın dengesi bozulacak, “müteharrik” ya da oynak yöntemlerle düşmana darbeler indirilecekti.⁸¹

Özel bir önem verilen bir muharebe türü de Dağ Muharebeleri ya da ‘Dağ Harbi’ydi. 1920’lerde olduğu gibi 1930’larda da Türk ordusunda dağ harbine yoğun ilgi devam etti. Dağ harbine verilen önem doğal olarak ülkenin dağlık coğrafyasına dayandırılıyordu. Ayrıca yolların azlığı sebebiyle orta yükseklikte bölgelerde bile dağ şartlarının hâkim olacağı belirtiliyordu. Dağ Harbine ilgi İstiklal Harbi’nden sonra başlamıştı;⁸² oysa dağ harbi konusunda yeterli teşkilat ve hazırlık olsaydı, Sarıkamış hezimetinin yaşanmayacağı belirtiliyordu.⁸³

Dağ harbine önem verilmesinin bir diğer önemi de dağlık arazileri kullanarak güçlü düşman ordularına karşı asimetri yaratmaktı. 1930’lar boyunca büyük devletlerle güç farkının gittikçe açıldığını hisseden Türk subayları, bir savunma savaşında ülkenin dağlık yapısından faydalanmayı da tasarlamışlardı. Bir subay dağların önemini şöyle açıklıyordu:

“İnsanı az olan milletler, insanlarını harbe çok kabiliyetli kılmalıdır.

Vesaiti az olan milletler, arazinin tabii kuvvetlerinden bu vesait zâfını izale edecek veçhile istifadeyi öğrenmelidirler.

Bize gelince; dağlarımız, bizim ahenin kalelerimizdir. Bunlara giren her üstün düşman, onun derinlikleri içinde Türkün öldürücü darbeleri altında ezilmeğe mahkûmdur. Yeter ki, bu dağları bir kuvvet gibi kullanmağı bilelim.”⁸⁴

79 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 166-167.

80 Bahattin Ege (E. Yüzbaşı), “Bizde Oyalama Muharebelerinin Vasıfları Ne Olmalıdır”, *Askeri Mecmua*, No: 94, Eylül 1934, s. 708.

81 Sedat, “Büyük Sevk ve İdarede Hututu Dahileden İstifade”, *Askeri Mecmua*, C.48, No: 78, Teşrinievvel 1930, s. 424.

82 Muzaffer (Kaymakam), “Dağ Muharebesinin Hususiyetleri”, *Askeri Mecmua*, C.48, No: 78, Teşrinievvel 1930, s. 411.

83 Muzaffer (Kaymakam), “Dağ Muharebesinin...”, s. 422.

84 Ali Reşit (E. Kaymakam), “Zayıf (kuvvetçe az) ve Asrı Vasıtaları Noksan Bir Ordunun; Asrı Vasıtalı ve Kuvvetli (kuvvetçe çok) Bir Düşmana Karşı Zaferi Elde Etmesine Dair Tetkikler”, *Askeri Mecmua*, No: 94, Eylül 1934, s. 599-600.

1930'larda yapılan kara manevralarının çoğu Ege ve Trakya'dan gelecek bir işgal tehdidine yoğunlaşıyordu. Bu, en büyük stratejik tehditlerin bu bölgelere yönelik olduğu düşüncesini gösteriyordu. Ege dışında Anadolu'da iki manevra daha icra edilmişti. Dersim İsyanı sonrasında Tunceli'de icra edilen Doğu Manevrası dışında, 9-14 Eylül 1938 tarihlerinde de Gaziantep'te bir manevra gerçekleştirilmişti. Gaziantep Manevrasının senaryosu, Kırmızı Devlet Ege bölgesinde Yeşil Devlet ile savaştayken, Kırmızı'nın güney komşusu Mavi Devletin Kırmızı Devlete saldırmasına dayanıyordu. Mavi Devlet Kırmızı'nın güçlerinin önemli bir kısmının batıya kaymasından faydalanaarak Diyarbakır, Elazığ ve Malatya'ya taarruz ediyordu. Bu senaryo, 1938'de hala doğu ve batıda çift cepheli bir savaş ihtimalinin göz önünde tutulduğunu gösteriyordu.⁸⁵

Trakya bölgesinin savunulması ise özel bir alan teşkil ediyordu. Yukarıda açıklandığı gibi, 1920'lerde Trakya'nın savunulması konusunda ciddi bir hazırlık yapılamamıştı. 1930'ların ikinci yarısında ise Türk Genelkurmayının konunun üstüne düştüğü anlaşılıyordu: 1935, 1936 ve 1937 yıllarında Trakya'da üç önemli manevra icra edildi. Bunun en önemli sebepleri Balkanlardaki gergin ortam ve Bulgaristan ile gerilen ilişkilerdi. Trakya Manevraları arasında 1937 Manevraları özellikle önemliydi. Türk ordusunun güç gösterisi yaptığı ve büyük birliklerle icra edilen manevrada senaryo bu kez Trakya'da iki devletle birden savaşa ihtimalini ele alıyordu.

Senaryoya göre Kırmızı devlet ve Sarı devlet Meriç boyunda savaşa girmişti. Sarı devletin müttefiki olan Karadeniz devletlerinden Mavi devlet, müttefikine destek için Kiyıköy'e asker çıkarmıştı. Bu kuvvetler güneye, Saray'a ilerlemiş ve Çerkezköy'e sarkmayı tasarlamışlardı. Saray'daki Mavi Kolordusunun ilerleyişi, bölgedeki tali kuvvetler ve İstanbul'dan getirilen destek kuvvetleriyle teşkil edilen bir Kırmızı Kolordusu tarafından durdurulmuştu. Kırmızı Kolordusu Kiyıköy ile Saray civarında Manika Köyü (Bugün Küçükyoncalı) arasında bir cephe teşkil etmişti; böylece Karadeniz'den bugünkü İstanbul Kırklareli yoluna kadar inen arazide savunma hattı kurmuştu. Ancak Mavi kuvvetler Kiyıköy'den daha fazla asker çıkararak bu birlikleri daha güneybatıdan, Kırmızı Kolordunun sol kanadını kuşatacak şekilde Çerkezköy yönünde ilerletmişti. Manevra senaryosunun buraya kadarki kısmı ve Saray civarında karşı karşıya gelen kolordular, manevrada gerçekten mevcut olmayıp, farazi olarak meseleye dâhil edilmişlerdi.⁸⁶

85 Ali Reşit (E. Kaymakam), "Zayıf (kuvvetçe az)...", s. 250.

86 *Türk İllustrasyonu Büyük Trakya Manevraları Hatırası*, İstanbul, 1937, s. 23.

Bu aşamada Kırmızı taraf, Marmara Ereğlisi'ne başka bir kolordu ile çıkarma yapmaya başlamış ve bu kolordunun bir tümeni, henüz kolordusu tamamıyla karaya çıkmadan önce Çerkezköy'e ulaşmış ve istirahate çekilmişti. Ancak yukarıda açıklandığı gibi Mavi kuvvetlerinin sol kanattan bir taarruza hazırlandığı anlaşılınca, bu tümen –henüz karaya çıkmamış olan- kendi kolordusundan bağımsız olarak, Manika Deresi'nde savunma yapan kolordunun sol kanadını tutmuştu.⁸⁷ Böylece Mavi tümeninin çevirme manevrası, Kırmızı tümeni ile karşılanmıştı. Manevranın devamındaki günlerde, bu bölgede Kırmızı önce başarılı bir savunma yapacak, ardından taarruza geçerek Mavi güçlerini imha edecekti.

Manevra Türk Genelkurmayı'nın Trakya'da gerçekleşecek bir muharebede Marmara Denizi'ni nasıl kullanmayı planladığına dair önemli bir ipucu ortaya koyuyordu. Sınırdaki savaşı ordunun gerisine Karadeniz'den çıkarma yapan Mavi güçlerine karşı, Marmara Denizi'nden karşı bir çıkarma yapılarak bu kuvvet durdurulmuştu. Marmara Denizi'nin, elde lojistik ve kuvvet aktarımı kabiliyeti olduğu sürece böyle operatif ve taktik karşı yumruklar için elverişli olduğu anlaşılıyordu. Daha önce Osmanlı Genelkurmayı da Balkan Harbi'nde bu fikri sınamıştı: Başarıyla sonuçlanmasa da Şarköy Çıkarması, Çatalca hattında ve Bolayır kıstağında Türk istihkâmlarına yüklenen Bulgar güçlerinin gerisine düşme yönünde iddialı bir girişimdi.⁸⁸

Mekanize Savaşın Yükselişi

Mekanize unsurların muharebe sahasını tamamıyla değiştirebileceği fikri 1928 yılında Harp Akademisi'nde taktik (tabiye) dersi veren bir Alman subay tarafından dile getirilmekteydi. Fransa'da meşhur Maginot hattının yapımına da aynı yıl başlanmıştı. Maginot hattı, Fransız ordusunun gelecek savaşı da Cihan Harbi paradigması içinde düşündüğünün ve mevzi harbine hazırlandığının göstergesiydi. Sovyetler ise Derin Harekât-Derin Muharebe olarak adlandırılan, hareket ve manevraya dayanan zırhlı doktrinlerini bu yıl geliştirmeye başlamışlardı. Böyle bir ortamda Türk subayları, mekanize savaşa dair ilk öngörülerini Alman eğitimcilerden öğrenmekteydi.⁸⁹ Öte yandan,

87 *Büyük Trakya Manevraları Hatıra Albümü*, İstanbul, 7 Gün.

88 Çıkarmanın detaylı bir anlatımı şu resmi Genelkurmay yayınında mevcuttur: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi II nci Cilt 2 nci Kısım 2 nci Kitap Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1981. s. 187-273. Ayrıca bkz. İlyas Demirsoy, *Muhtelif Harplerdeki Sahil Çıkarmaları*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1942. s. 14-20.

89 Cavit Çevik (Kurmay Binbaşı), "1939 Alman-Müttefikler Harbi Başlangıcı Üzerinde Fikirler", *Askeri Mecmuası*, C.XI, No: 116, Mart 1940, s. 53.

1930'larda artık mekanize savaşın kuramsal öncüleri de Türk subayları tarafından takip ediliyordu.⁹⁰

1920'lerin sonlarından itibaren artık tankların başka sınıflara bağlı olmak zorunda olmadığı ve bağımsız harekât icra edebilecekleri kabul görmeye başlamıştı.⁹¹ Türk subayları da tankların artık mevzi harbi silahı olmadığını vurguluyor ve hareket harbinde tanklarla karşı karşıya kalılabileceğini belirtiyorlardı. Tanklar artık yalnızca taktik seviyede değil, operatif seviyede de tehdit oluşturuyordu. Tanklara karşı koyabilmek için bir şekilde zırhlarını yaracak bir çözüme ihtiyaç vardı. Piyade alaylarının piyade toplarıyla ve ağır makinalı tüfeklerle donatılması savunuluyordu. Bunlar tanklara ve hatta uçaklara karşı kullanılabilirdi.⁹²

Tankların gelecek savaşlarda önemli rol oynayacağı kabul edildiğinden, Türk ordusunun da tanka ihtiyacı olduğu savunulmaktaydı. Bir kaymakam, "(...) asrımız fen ve makine asrıdır" diyor, uçak, tank ve gazların artık savaşın en önemli unsurları olduğunu belirtiyordu. Ancak daha önce tank ve uçaklar konularında belirttiği gibi, teknolojinin yalnızca satın alınması değil, tamir, tadilat ve nihayet imalatının da yerli imkânlarla yapılabilmesi özlemi tekrarlanıyordu.⁹³

Tankların dışında genel anlamda motorize birlikler ve hava gücünün gelişimi de harp sahasını dönüştürüyordu. Uçaklar daha Cihan Harbi'nde keşif için kullanılmışsa da, sonraki yıllarda büyük bir gelişme göstermişlerdi. Savaşın sonunda saatte 300 kilometre olan hızlar, 1930 yılına gelindiğinde saatte 700 kilometreye ulaşmıştı.⁹⁴ Hava gücündeki bu gelişme sayesinde operatif keşif konsepti kullanıma girmişti: 15-25 kilometrelik mesafede yapılan keşif muharebe keşfi, 50-100 kilometrelik mesafe Yakın Keşif, 600 kilometre derinlikte yapılan keşif ise Operatif Keşif kabul ediliyordu.⁹⁵ Motorize unsurların gelişimi, tank dışındaki kara unsurlarının da hızla ilerleyebilmesini sağlıyor, ayrıca çok

90 İ.F.C. Tuller, "Makinalaşırma Hakkında Mesele", çev. Rahmi (Binbaşı), *Askeri Mecmua*, C.48, No: 77 (Temmuz 1930). Makalede yazarın adı yanlış yazılmış olup, kastedilen kişi meşhur İngiliz askeri kuramcı J.F.C. Fuller'dır. Mekanize unsurların savaş sahasını nasıl değiştireceğine dair öne sürülen en radikal fikirlerden bazılarının sahibi olan J.F.C. Fuller, Türk ordusu tarafından takip edilmekteydi. 1930'da Fuller'ın bir eserinden yapılan çeviride, tankların tüm kara savaş taktiklerini değiştireceği savunulmaktaydı: Fuller, "Kati Netice Arayan Taarruzun Hedefi Sevkülceyişi", çev. Rahmi (Binbaşı), *Askeri Mecmua*, C.48, No: 77, Temmuz 1930.

91 Veysel, "Yenilik Baskını, Seri Tanklar", *Askeri Mecmua*, No: 74, Eylül 1929, s. 33.

92 Osman Nuri (Binbaşı), "Alay ve Alaydan Küçük Birliklerin Asri Kuruluşları Nasıl Olmalıdır?", *Askeri Mecmua*, No: 76, Nisan 1930, s. 171-172.

93 Fahri (Kaymakam), "Türk Ordusuna Tank Lâzım mı?", *Askeri Mecmua*, No: 74, Eylül 1929, s. 55-57.

94 İzzet (E. Miralay), "Asri Yenilikler Karşısında İyi Tabiiyecinin Vasıfları", *Askeri Mecmua*, C.V, No: 95,1. Kânun 1934, s. 811.

95 Bürman Bey, "Asri Hava Silahının Tabiiyesi Hakkında Fikirler", *Askeri Mecmua*, C. 48, No: 77, Temmuz 1930, s. 333.

ağır top bataryalarına dahi hareketlilik kazandırıyor. Emekli bir albay, “Bugün tabiye vaziyetlerini düşünürken yalnız önümüzdeki düşmanı değil; onun yüzlerce kilometre uzağından çıkabilecek böyle zırhlı, motörlü kuvvetleri de hesaba katmak mecburiyetindeyiz” diyor.⁹⁶

Böyle bir ortamda ordunun kısmen de olsa mekanize hale getirilmesi yönünde ilk çabalar 1932 yılında başladı. Sovyetlerden alınan T-26, T-27 ve T-37 tankları, 1928 yılında numune olarak temin edilmiş olan Fransız Renault tankı dışında ordunun ilk tanklarıydı. Sovyetlerin hediye ettiği dört adet T-24, altı adet T-27 ve bir adet T-37 ile Piyade Atış Okulu’nda bir tank bölüğü teşkil edildi. 1934 yılında ise Türk ordusunun ilk muharip tank birliği, aslen süvari subayı olan Tahsin Yazıcı komutanlığında kuruldu. Bu ilk tank taburunda Sovyet Rusya’dan alınmış 64 adet T-26 Tankı, 43 adet B-6 zırhlı otomobili ve Rus kamyonları ile Alman NSU sepetli motosikletleri bulunmaktaydı. Tabur, tabur karargâhının yanı sıra, iki tank bölüğü, iki zırhlı otomobil bölüğü ve bir de depo bölüğünden oluşmaktaydı.⁹⁷

İlk tank taburunun kurulmasına rağmen kimi subaylar, ordunun mekanize hale getirilmesi ihtiyacına dikkat çekmeye devam ettiler. Bu subaylara göre artık mekanize ordu kurup kurmamak askeri bir ikileme değildi; sorun iktisadi bir ikileme dönüşmüştü. Artık gücü yeten devletler mekanize ve motorize unsurları tamamen bağımsız birlikler olarak örgütlerken, bunu yapamayan devletler de orduyu kısmen dönüştürecek ve karışık teşkilatlanmalara gideceklerdi.⁹⁸ Emekli bir subay, kesinlikle ordular kurma fikrine esir olmadığını, yeterli miktarda tahkimat ve tanksavarla mekanize güçlere karşı koyulabileceğini kabul ettiğini belirtiyordu: “Harbde mukaddes takatlerin hükmünü az çok sarsan ve orduyu kaskatı bir mühendis oyuncağı haline sokmaya yeltenen bu umumi makinalaşma neticesinin kıymetsizliğini ispat eder kontr tezleri, bir asker sıfatıyla sevinerek karşılayacak ve bir insan hissile de medeniyet namına beşaret sayacağım.”⁹⁹ Ancak yine de subayın son hükmü, mekanize unsurlara mekanize unsurlarla karşılık verilmesi gerektiği idi.

Çok deneyimli bir subay olan Tümgeneral Muzaffer Ergüder de 1936 yılında gelecek savaşların “Uçan Koşan Ordular” ile gerçekleşeceğini savunan bir makale yazmıştı.¹⁰⁰ Mekanize/motorize unsurların ve hava gücünün ortak etkisini “uçan koşan” olarak

96 İzzet (E. Miralay), “Asrı Yenilikler...”, s. 810.

97 Erhan Çifci, *Şark Cephesi’nden...*, s. 102-104. Ayrıca ilk tank taburunun temel muharip unsuru olan T-26 için bkz. Abdullah Turhal, *Türk Ordusu’nun İlk Tankı: T-26 B, ‘Seyyar Çelik Kale’*, Ankara, FNSS, 2020.

98 Eşref (Emekli Binbaşı), “Zırhlı ve Motörlü Harb Vasıtalarının Sevku ve Maneviyat Sahasındaki Rollerini”, *Askeri Mecmuası*, C.VI, No: 96, Mart 1935, s. 43.

99 Eşref (Emekli Binbaşı), “Zırhlı ve...”, s. 55.

100 Muzaffer Ergüder (Tümgeneral), “(Uçan Koşan) Ordu ile Baskın”, *Askeri Mecmuası*, C.VII, No: 101, Haziran 1936.

tanımlayan Ergüder makalesinde, temelde dört teknolojik unsurun müşterek harekâtını ele almaktaydı. Hava gücü, mekanize/motorize unsurlar, paraşütçüler ve gaz taarruzları. Ergüder bu kuvvetlere sahip modern bir ordunun baskın tarzında stratejik ve operatif taarruzunu ele almış ve böyle bir taarruzun daha klasik araçlara sahip bir savunma gücünü felç edeceğini savunmuştu. Ergüder'in çizdiği örnek harekât planı, gerek Alman Blitzkrieg'ine, gerekse Sovyet Derin Harekât konseptine fazlasıyla benzemektedir ve muhtemelen bu doktrinlerden esinlenmişti. Ergüder yeni teknolojilerin sorunsuz olduğunu ve eski sınıflara dayanan güçlerin hala büyük öneme sahip olduğunu belirtmekteydi. Ancak çizdiği tablo, “Uçan Koşan” ordulara karşı savunma yapan gücün haberleşme, karar alma, lojistik ve seferberliğin sürdürülmesi gibi konularda paralize olabileceğini ortaya koymaktaydı.¹⁰¹ Bu anlamda yeni teknolojilerle yapılacak bir stratejik baskın ve taarruzda, savunma güçlerinin imhasından önce savunmanın merkezi sinir sisteminin felç edilmesi amaçlanacaktı. Modern haberleşme ve ulaştırma sistemlerinin askeri planlamanın temeli halinde geldiği bir dönemde ilk belirleyici darbenin bu mekanizmalara vurulacağı iddiası, Ergüder'in, baskın ve taarruzun modern karakterini çok iyi anladığını göstermektedir. Ergüder makalesini “Herhalde hayal ile uğraşmadığımızı zannediyorum.” diye bitirmekteydi, “Yükselen fen ve asri silahlar; onlara önem veren ulus lehine her ihtimali kaydedecektir.”¹⁰²

Öte yandan Türk ordusu için henüz böyle bir konseptin uygulanmasına imkân yoktu. Bunun yerine eldeki sınırlı zırhlı gücünün kesin sonuç bölgesinde kullanılması fikri test ediliyordu. 1937 Trakya Manevralarında tank taburu, bir süvari tugayı bünyesinde, dâhil olduğu tümenin taarruzunda kesin sonuç bölgesinde kullanılmıştı. Bu taarruzda motosiklet ve kamyonlara bindirilmiş taburlar yere inmiş ve yaya olarak muharebeye katılmışlardı. Tank taburunun dâhil olduğu Kırmızı tarafın hava gücü Mavi tanksavar unsurlarını yeterince baskı altına alamadığından tank taburu önemli kayıplar vermişti. Yine Kırmızı hava gücünün muharebeye iştirak edemediği kimi durumlarda Mavi tarafın uçakları Kırmızı kuvvetlere önemli zayıat verdimişti.¹⁰³ Böylece tank taburu kendisinden beklenen görevi yapsa da, hava-kara koordinasyonunda problemler olduğu anlaşılıyordu. Kırmızı taraf uçaklarının belirli bölümlerde muharebelere neden katılmadığı açık değildir. Ancak manevra genelinde hem keşif görevleri hem de muharip görevlerde hava gücüne çok önem verildiği anlaşılmaktadır. Hava-hava muharebesine de önem verilmişti ve hava üstünlüğünü kaybetmenin karadaki maliyeti gözlenebilmişti. Yine de hava gücü eksik olan taraf taarruzda başarı kazanmıştı.

101 Muzaffer Ergüder (Tümgeneral), “(Uçan Koşan)...”, s. 215.

102 Muzaffer Ergüder (Tümgeneral), “(Uçan Koşan)...”, s. 216.

103 *Türk İllustrasyonu*..., s. 23-29.

Manevra ile ilgili haber ve yorumların derlendiği bir hatıra albümünde, tek tek adı verilmeden manevraya katılan yabancı gözlemcilerin yorumları bir paragrafta özetlenmişti. Böyle diplomatik açıklamalar çoğunlukla birbirine benzer ve yüzeysel övgülerden oluşsa da, ordunun mekanize hale getirilmesi konusu burada da öne çıkıyordu:

“Türk ordusu tamamen modern bir ordudur. Herhangi bir garp ordusundan silâh, teçhizat sevk ve idare itibarile farksızdır. Bazı büyük ve zengin Avrupa devletlerinin ordularındaki kadar motörleşmiş ve makineleşmiş firkalar yoktur. Fakat, esasen, yalnız bir tanesi binlerle otomobile ve tanka muhtaç olan böyle firkalar, ancak mükemmel yol şebekelerine malik bulunan zengin ve büyük endüstri sahibi memleketlerin kârıdır. Sonra, bir ordunun ne dereceye kadar motörleşmesi lâzım geldiği de, henüz kat’iyetle taayyün etmiş değildir.”¹⁰⁴

Öte yandan manevra sırasında piyadenin tanklarla nasıl baş edeceğine dair daha önce denenmiş ancak başarısız bir yöntemin işe yaradığı da gözlenmişti. 1936 yılında Genelkurmay’ın Trakya’daki tank taburuna gönderdiği bir emirde piyadelerin tankın üstüne sıçrayarak çıkıp çıkamayacağını denemesi istenmişti. Böyle bir sıçrama duran tanklarda yapılabilebile, hareket eden tanklarda yapılamamıştı. 1937 Trakya Manevralarında ise, erlerin sıçrayarak düşman tanklarının üzerine çıkabildikleri ve mazzallardan içeri manevra mermisi sıktıkları ya da kasaturalarını sokmaya çalıştıkları görülmüştü. Durumu dürbünle izleyen Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Ordu Komutanı Fahrettin Altay’ı yayına çağırarak ve “Subaylarımız ve komutanlarımız Mehmetçiğin gerçek cevherini daha iyi tanımalıdırlar!” demişti.¹⁰⁵ Bu durum, manevrada tanksavar silahlarının tanklara etkili bir biçimde zayıf verdirebilmiş olması ve yukarıdaki haberde özetlenen mekanize savaşa dair başka kaygılar ile birleşiyordu.

1939 Yılı Savaş Planları

7 Nisan 1939’da gerçekleşen İtalya’nın Arnavutluk’u işgali, Almanya’nın genişlemeci politikasıyla birlikte, Türkiye’nin de tehdit algısının hızla yükselmesini beraberinde getirmişti. Balkanlarda hem İtalyan hem de Bulgar tehdidi dikkate alınıyor, Anadolu’da da doğu ve batıda savaşmak durumunda kalılabileceği düşünülüyordu. 1939 yılı haziranında Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında yapılan bazı yazışmalar, Türk Genelkurmayının olası bir savaşta nasıl bir savunma planı uygulayacağına dair birtakım fikirler vermektedir. Kuşkusuz, bunlar müttefiklerle paylaşılan bilgiler olduğundan savaş planlarının kendisi olarak kabul edilemezler. Yine de Türk ordusunun hazırlıklarına dair bir takım detaylar buradan anlaşılabilir.

104 *Türk İllustrasyonu...*, s. 16.

105 Kenan Kocatürk, *Bir Subayın Anıları Bitmemiş Senfoni*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1999, s. 160-161.

Paylaşılan planlara göre İzmir, Çanakkale ve Trakya esas savunmanın yapılacağı bölgeler olarak görülmekteydi. Avrupa'da bir doğu cephesi teşkil edilebilmesi için Boğazların kesinlikle elde tutulması gerektiği belirtiliyordu. Boğazların elde tutulabilmesi için tank, uçak ve ağır top gibi modern silah desteğine ihtiyaç vardı.

Çanakkale ve İzmir'e yapılacak bir çıkarma harekâtına karşı esas, düşmanı karaya çıkarmamak olacaktı. Karaya çıkabildiği takdirde mümkünse karşı taarruz ile düşmanı denize dökmek, değilse cephe kurup ilerlemesini önlemek amaçlanıyordu. Taarruz beklenen bir diğer yer olan Marmaris ise müstahkem değildi. Burayı güçlendirmek için ağır bataryalara ihtiyaç vardı; bunlar Almanlardan sipariş edilmiş ancak gelmemişti. Bu bataryalar ulaşmadığı takdirde bunların İngilizlerden temin edilmesi talep ediliyordu. İngilizler bu teçhizatı temin edebilirse, tahkimli mevzilerdeki savunma gücü artacağından, buradan ayrılacak teçhizat ve personel ile "seyyar manevre ordusu" takviye edilebilecekti. Bu ayırım, tahkimat gerisinde savunma yapacak birlikler ile hareketli bir manevra savaşı icra edecek birliklerin birbirinden ayrıldığını gösteriyordu.

Anadolu'da hudut tugaylarının yanı sıra, Kars ve Erzurum müstahkem mevkiileri ve 2 kolordu ile bir ihtiyat kolordusu bulundurulması planlanıyordu –bu kolorduların doğu cephesinden gelebilecek bir konvansiyonel tehdidin yanı sıra iç güvenlik için ayrıldığı belirtiliyordu. Trakya ve Batı Anadolu'da savaş durumunda hava kuvvetleri tarafından kullanılacak meydanlar sıralanıyordu.

Belgenin önemli bir yönü, Türk ordusunun ve harp sanayiinin ihtiyaç duyduğu teknik personel kadrolarının büyüklüğüydü. İngilizlerden hava birlikleri için 200 kadar subay ve görevli, 50-100 kadar uçak motoru makinisti, 20-40 kadar elektrikçi ve telsizci yetiştirilmesinin yanı sıra hava okullarında görevlendirilmek üzere eğitmen subaylar talep ediliyordu. Tank birlikleri için 200 subay ve gedikli erbaş yetiştirilmesinin istenmesinin yanı sıra, askeri fabrikalar için 105 yüksek mühendis, 2 kimya mühendisi ve 73 tekniker talep edilmişti. Bunun dışında istihbarat kurslarında istihbarat subayı yetiştirilmesi, gaz ve gazdan korunma sanayii, alev ve sis cihazları fabrikaları ve diğer askeri fabrikalar için uzmanlar gönderilmesi talep ediliyordu. Bu alanlarda uzman yetiştirmek için öğrenci gönderileceği de söyleniyordu. Bu tablo, Türk ordusunun teknik ve teknolojik imkânlar bakımından ne kadar geri kaldığını ortaya koymaktadır.¹⁰⁶

106 Yukarıdaki bilgiler aşağıdaki belgelerden alınmıştır: ATASE, İDH, 3-026-1 / 3-026-37 ve 3-038-1 / 3-038-5. İlgili belgelerde, Türk-İngiliz işbirliği ile 12 Ada'nın işgal edilmesi ve Selanik'te tesis edilecek bir köprübaşı üzerinden Balkanlarda İtalyanlara karşı ortak bir taarruza girişilmesi ihtimalleri de tartışılmaktadır.

1939 Aralık ayında Genelkurmay'a iletilen bir şifrede, uzun yıllardır Türkiye'de eğitimci subay olarak görev yapmış ve büyük etkisi olmuş Alman General von Mittelberger'in gelecek savaşa dair öngörü ve önerileri paylaşılıyordu. Öneriler arasında Trakya'nın hızla tahkim edilmesi ve Trakya'da en az iki zırlı tümen bulundurulması vardı; zira Türkiye'ye esas tehdit Trakya üzerinden gelecekti. En iyi komutanların Trakya'da görevlendirilmesi öneriliyordu. Kafkas Cephesi'nin ihmal edilmemesi de öneriler arasındaydı.¹⁰⁷

Von Mittelberger'in önerilerinin doğrudan bir etkisi olup olmadığını bilmek mümkün değildir. Ancak Türk Genelkurmayı bu önerilerin bir kısmını savaş öncesinde ve sırasına uygulamaya koydu. Özellikle Trakya'da tahkimli mevziler oluşturulması ve iki zırlı tümen bulundurulması maddi imkânlar bakımından zorlayıcı önerilerdi. Türk ordusu bu önlemlerden ilkinin almak için İkinci Dünya Savaşı yıllarında yoğun çaba sarf etmiş, ancak ikincisini gerçekleştirmedi.

İkinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcı ve Çıkarılan İlk Dersler

İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, askeri dergilerde yeni teknoloji unsurların muharebe-lerde nasıl kullanılması gerektiğine dair bilgilendirici çalışmalar giderek artmaktaydı. İlk Türk Tank Taburunun komutanı Tahsin Yazıcı da tartışmalara bizzat katılıyordu.¹⁰⁸ Tartışmalarda iki ana hat, tanksavar ve tahkimat ile tankların durdurulabileceğini savunanlar ile zırlı unsurlara mutlaka zırlı unsurlarla karşılık verilmesi gerektiğini düşünenlerdi. İlkinin savunan bir subay "Baskın tesirini kaybeden bir zırlı taarruz anında işliyen ve silahları başında direnen vasıta defî ve tart silahları karşısında asla muvaffak olamayacaktır" diyordu.¹⁰⁹ İkinci görüşü savunan bir subaysa bir düşman zırlı kuvvetinin geriye yapacağı derinlemesine bir harekâtın ancak yine bir zırlı/motorize kuvvet tarafından durdurulabileceğini belirtiyordu: "Harpte esas olan düşmana daha kuvvetli ve hiç olmazsa aynı kudret ve kabiliyetteki silahlarla mukabele etmektir."¹¹⁰ Tankların mazgallara ateş edilerek etkisiz hale getirilmeleri gibi fikirler ise geçerliliğini

107 ATASE, İDH, 1-063-2. General von Mittelberger Türkiye'de uzun yıllar hizmet etmiş olsa da, tavsiyelerinin olası bir Türk Alman Savaşı'nı öngörerek bilinçli biçimde yanıltıcı olması ihtimali, spekülâtif olmakla beraber akıldâ tutulmalıdır. Bir Alman istilâsı durumunda en değerli birliklerin savaşın en başında Trakya'da imha edilmeleri, ilgili tavsiyeler doğrultusunda mümkün hale gelmekteydi. Ancak bu riski almadan Trakya'nın savunulması olâ görünmemektedir.

108 Öm.: Tahsin Yazıcı, "Z. Oto. Ların Taarruz ve Defütart Muharebelerinde Rollerî", *Askerî Mecmua*, C.IX, No: 108, Mart 1938, Mart 1938.

109 B. Sıtkı Ortaç (Kurmay Binbaşî), "Zırlı Vasıta Defî ve Tardî", *Askerî Mecmua*, C.X, No: 115 Birincikânun 1939, s. 1039.

110 Haydar Günkut (Kurmay Albay), "Motörlü ve Zırlı Vasıtalar ve Bunların Gelecek Harplerde Oynayacakları Roller", *Askerî Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, s. 912.

yitirmişti.¹¹¹ Kimi subaylar da mekanize savaşın büyük bir petrol ihtiyacını beraberinde getireceğini, bu kaynağa sahip olmayan ordular için bunun ağır bir yük olacağını gündeme getiriyorlardı. Mekanize bir ordu yakıtsız yolda kalırdı, ancak hayvanlara dayanan bir ordu bulunduğu bölgeden hayvanların ihtiyacını tedarik ederek yoluna devam edebilirdi.¹¹²

1939 yılında Almanya-Polonya Savaşı'nın başlaması ve Blitzkrieg ya da Yıldırım Savaşı olarak adlandırılan doktrinin sahada kazandığı başarı, bu konudaki tartışmalara somut bir zemin kazandırdı. Yıldırım Savaşı'nın sonuçlarını daha 1939 yılında analiz eden bir subay, böyle bir taarruza esasen simetrik kuvvetlerle karşılık verilebileceğini, ancak bu yapılamıyorsa hiç olmazsa baskın yenmemesi ve gerekli hava savunma önlemlerinin alınması gerektiğini belirtmekteydi.¹¹³ Artık konu hakkında yazan hemen tüm subaylar, zırhlı unsurların derinlemesine darbelerine maruz kalmanın en tehlikeli ve en muhtemel senaryo olacağına hemfikirdi. Alman Polonya Savaşı ile beraber artık üstün bir mekanize güç ile savaşmak zorunda kalınacağı kabul ediliyor ve yoğun bir biçimde krize çözüm aranıyordu. Zaman zaman iddia edildiği gibi ülkenin dağlık bir araziye sahip olmasının mekanize/motorize güçlere karşı bir emniyet sağlamayacağına, Türkiye coğrafyasının geniş bölgelerinin motorlu taşıtların ilerlemesi için uygun olduğuna dikkat çekiliyordu. Bir subay, hiç olmazsa tümen seviyesinde bir zırhlı güce ihtiyaç olduğunu belirtiyordu. Bu tümen başkomutan emrinde bulunacaktı.¹¹⁴

Elde en azından bir zırhlı tümen bulundurma düşüncesi incelemeye değerdir. Yukarıda işlendiği gibi, 1937 yılı Trakya manevralarında Tank Taburu, 61. Tümen'e bağlı Süvari Tugayı bünyesinde görev yapmıştı. Tabur ve bağlı olduğu Süvari Tugayı, Tümenin girdiği muharebelerde kesin sonuç bölgelerinde vurucu güç olarak kullanılmıştı. Burada eldeki zırhlı gücün yarma noktasında taktik vuruş için bir arada tutulduğu görülmekteydi. Zırhlı tümen talebi, çok daha büyük bir zırhlı gücün kesin sonuç bölgesinde kullanılmak üzere bir arada tutulması anlamına gelmektedir. Böylece mekanize ordu henüz mümkün değilse bile, en azından Başkomutanlığın elinde zırhlı bir yumruk olması önerilmektedir. Fakat zırhlı bir alay ancak 1940 yılında kurulabilecek, zırhlı tümen ise ancak 1944 yılında gerçek olabilecektir.

111 Celal Erikan (Önyüzbaşı), "Fransız Ordusunda Tanka Karşı Müdafaa", *Askeri Mecmua*, C.X, No: 113, Haziran 1939, s. 450.

112 Hıfzı Tümer (Kurmay Yüzbaşı), "Çevik Birliklerden Beklenen Operatif Gayeler ve Bu Birliklerin Teşkilat ve Coğrafi Bünye Bakımından Tetkiki", *Askeri Mecmua*, C.X, No: 113, Haziran 1939, s. 339.

113 Yazar, aslında makalesini Almanya-Polonya Savaşı'ndan önce yazdığını ancak savaşın görüşlerini ispat ettiğini belirtmektedir: C. Çevik (Kurmay Önyüzbaşı), "Yirminci Asır Sevkülceysinin Yeni Doktrinlerinden Yıldırım Harbi", *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, s. 918.

114 Zeki Üstünkaya, "Üstün Zırhlı ve Motörlü Vasıtalara Malik Ordulara Karşı Muharebe Edecek Orduların Teşkilat ve Sevk ve İdaresi Hakkında Bazı Düşünceler", *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, s. 1080-1083.

İspanya İç Savaşı'nın (1936-1939) kısıtlı sonuçlarına odaklanan, o yılların genç subayı Celal Erikan ise, alternatif bir kısmi dönüşümü savunmaktaydı. Yaptığı sıralamaya göre önce ikmal vasıtaları motorize hale getirilmeli, sonra sırasıyla Başkumandanlık topçusu, Başkumandanlık emrindeki oto nakliye grupları ve son olarak kolordu ve daha büyük birliklerin topçu ve fen kıtaları motorize hale getirilmeliydi.¹¹⁵ Bu sıralama Erikan açısından motorize dönüşümün en önemli yönünün lojistik olduğunu göstermekte, bunu topçu birliklerine hareketlilik kazandırılması izlemektedir. Erikan'ın büyük birliklere yaptığı vurgu, motorize dönüşüm ile hareketlilik kazanan topçunun olabildiğince toplu olarak elde tutulan bir vurucu güç olarak, Başkomutanlık emrinde kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Sözgelimi piyade birliklerinin motorize hale getirilmesi gibi bir talep bu sıralamada yer almadığı gibi, ufak gruplar halinde küçük ve orta büyüklükte birliklerin emrine verilebilecek şekilde topçunun taktik kullanımı da öncelik taşımamaktadır. 1920'lerde tanklar henüz taktik unsurlar olarak görülürken, tanklara karşı savunmayı hareketli topçu ile yapma önerisinin tartışıldığı hatırlanmalıdır. Mekanize birliklerin operatif vuruş gücü kazanması sonucu, bu kez hareketli (motorize) bir başkumandanlık topçusu bulundurma fikri gündeme gelmiştir. Türk ordusunun tankı toplu karşılama fikri taktik seviyeden operatif seviyeye taşınmıştır.

Ordunun savunma planlarına dair yapılan önerilerde, tahkimli bölgeler ve hareketli birlikler (seyyar ordu) arasında bir denge öngörülmüştü. Hareketli birlikler gerektiğinde taarruz ve manevra ile muharebeyi sürdürürken, yoğun tanksavarlarla güçlendirilmiş tahkimli mevziler düşman zırhlılarının bu ordunun gerisine sarkmasını engelleyecekti.¹¹⁶ Yukarıda görüldüğü gibi, Genelkurmay'ın planları da bu karma sisteme dayanmaktaydı.

1939'da Almanya Polonya Savaşı'nın sonuçlarını yorumlayanlardan biri de Muzaffer Ergüder'di. Üç yıl önce "Uçan Koşan Ordu" makalesi ile oluşacak durumu öngörmüş olan Muzaffer Ergüder, bu kez tam tersi savaştan çıkan derslere temkinli yaklaşma yanılsıydı ve teknolojik unsurların savaşın sonucunu tek başına belirlediğini söylemek için erken olduğunu düşünüyordu. Mekanize unsurların öneminin abartılmaması gerektiğini

115 Celal Erikan (Kurmaya Önyüzbaşı), "İspanya Dahili Harbinden Tank, Tank Defi ve Motörlü Birlikler Hakkında Alınan Dersler", *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, s. 1195.

116 Zeki Üstünkaya, "Üstün Zırhlı...", s. 1084.

söylüyor ve propagandaya esir olmamayı öğütüyordu.¹¹⁷ Ergüder, Türk ordusunun geçmişteki kısıtlı imkânlarla elde ettiği başarılarını hatırlatıyordu:

“Demirci ustalarına top kaması yaptırarak, köhne tayyareleri paça sularile tamir ederek, top mermilerine pervane takıp tayyare bombası haline getirerek, küçük istimbotlar ve vapurları silahlandırıp donanmalara karşı koyarak, kılıç bulamadığı zaman süvarisine balta vererek, kışlık kumaş bulamayınca hakiye boyattığı bezlerin içine yün doldurup kapot yaparak ve bu gibi binbir vasıtaya başvurarak bir ordu teşkil etmiş ve bu ordu ile mükemmelen mücehhez bir orduya karşı müteaddit galibane muharebeler vermiş ve en nihayet büyük bir imha muharebesile o mükemmel orduyu mahvetmiş ve vatani tertemiz hale koyarak bugünkü azametli ve şevketli mevkiine erişmiştir.”¹¹⁸

Ergüder’in bu makalesinin, yalnızca bir durum analizi olmayıp, gittikçe artan zayıflık hissinin dengelemeyi amaçladığı tahmin edilebilir. Ancak zayıflık hissi kesinlikle güçleniyordu. Bir albay maddi sebeplerle ordunun mekanize hale getirilmesini geciktirmenin ülke savunmasına zarar vermek olduğunu yazıyordu.¹¹⁹ Polonya’nın mekanize dönüşümü ihmal etmesine yönelik olarak yapılan bu eleştiri, yerli silahlanma politikasına örtülü bir eleştiri olarak da okunabilir. O tarihte henüz 40 yaşında bir subay olan Cevdet Sunay da, modern mekanize unsurlara karşı maneviyatın bir faydasının olmaya-çağını tespit ediyordu:

“Gözden kaçırılmaması gerek olan en büyük hakikat asrî harplerin asri vasıtalar ile yapılacağı ve asrî muharebelerin taarruz ve müdafaa prensiplerine boyun eğmenin kat’i bir zaruret olduğudur.

Çıplak maneviyat ancak mütevazın kuvvetler arasında sabit duran ibreyi oynatabilir.”¹²⁰

Tahkimat, tanksavar, uçaksavar ve sivil hava savunma hazırlıkları ile mekanize bir orduya karşı konulabileceğini savunanlar hala vardı.¹²¹ Ancak bu dönemde subaylar

117 Muzaffer Ergüder (Korgeneral), “Polonya Neden Çabuk Ezildi”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, s. 919. İlginç bir nokta, Leh süvarilerinin Alman tanklarına kılıçlarla taarruz etmesi gibi savaş zamanı haberlerinin yıllar sonra gerçekten de yalanlanmış ve Nazi Propagandası olarak kabul edilmiş olmasıdır. Konuyla ilgili güncel bir haber için: Robbie Gramer, “No, Polish Cavalry Never Attacked Nazi Tanks, Irate Poland Tells ‘Mad Money’ Host”, *Foreign Policy*, May 23, 2017, (çevrimiçi), <https://foreignpolicy.com/2017/05/23/no-polish-cavalry-never-attacked-nazi-tanks-irate-poland-tells-mad-money-host/>, 21.03.2022.

118 Muzaffer Ergüder (Korgeneral), “Polonya Neden...”, s. 922-923.

119 Fehmi Türesel (Kurmaya Albay), “Motörlü Hafif Birliklerin Mahiyeti ve Sevk ve İdaresi”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, s. 25.

120 Cevdet Sunay, “Zırhlı Motörlü Birlikler ve Bunların Sevk ve İdaresi Hakkında Düşünceler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, s. 52.

121 Salih Erkuş (Kurmaya Albay), “Modern Tank Defi Silâhları Karşısında Zırhlı Birlikler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116 (Mart 1940), s. 115. Behzat Köker (Kurmaya Albay), “Zırhlı ve Motörlü Birliklerce Zayıf Olan Tarafın Defi ve Tart Teşkilatı ve Müdafaa Sistemi” *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, s. 163.

tarafından yazılan makalelerin adları ve içerikleri, artık gelecek savaşta çok üstün bir güce karşı savaşılacağına kabullenildiğini de göstermekteydi.¹²²

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı patladığında Türk ordusunun savaşa hazır olup olmadığını ele alan Şevket Süreyya Aydemir, tüm ikmallerini yurt dışından yapan Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler için “askeri bir sır olmadığını” yazmıştı: “Öyle anlaşılıyordu ki memleket bir harbe sürüklenirse, hemen birkaç hafta içinde savaş, modern bir savaşın icap ve imkânlarını kaybederek bizim için, gene Birinci Dünya Harbinin veya İstiklâl Savaşının ‘kanının son damlasına kadar’ dayanmak formülünde ifadesini bulan yiğitlik manzarasına dönecekti.”¹²³

Savaş patladıktan sonra, Trakya’da iki ayrı büyük tahkimat projesi gündeme gelmişti. Bulgaristan sınırından gelebilecek bir kuvvete karşı Kırklareli ve Edirne’den geçen ilk tahkimat, Yunanistan’ın işgal edilmesi sonrası işlevini yitirmişti; bu yüzden ikinci bir tahkimat Çatalca’da inşa edilmeye başlanmıştı.¹²⁴ Ancak Çakmak Hattı olarak bilinen bu istihkâmları tamamlayacak maddi imkân da yoktu.¹²⁵ İki savaş arası dönemde orduya son derece sınırlı kaynak ayrılması, ordunun savaş gücünün böyle bir savaşı kaldıramayacak kadar düşmesine yol açmıştı.¹²⁶

Dönemin genç subayı Dündar Seyhan, “Harbin teknik ve taktiğinde yeni bir çıkış açılmıştı.” diyordu:

“Biz henüz Birinci Dünya Harbinin kaidelerini öğrenmeğe çalışıyorduk. Elimizdeki silahlar o devirden kalma, teknik o devrin tekniği, taktik öylesine... Kafalara dank ediyor halimiz. Kafaya gerçeğin tokmağını yemişsin neye yarar. Bu perişanlık bir hamlede düzelir mi? Hemen ayak uydurmaya kalksan yıllar alır toparlanma. O da ağır sanayin olacak, paran olacak, her şeyden evvel kafası modern Dünyaya yatmış ehil personelin olacak.

(...)

122 Sadık Aldoğan (Tuğgeneral), “Tanklarla Yapılacak Taarruzlara Nasıl Karşı Koyacağız?”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940. Cevdet Çulpan (Kurmay Yarbay), “Üstün Kuvvetlere Karşı Muharebe ve Maneviyat”, *Askeri Mecmua*, 116 (1940). Zeki Üstünkaya (Kurmay Binbaşı), “Üstün Hava Kuvvetlerine Malik Bir Düşman Karşısında Teşkilatta ve Sevk ve İdarede Gözönüne Alınması Lâzımgelen Bazı Düşünceler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, s. 171.

123 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam II. Cilt*, 2. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968, s. 127.

124 Salim Aydın, “İkinci Dünya Savaşı’nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı (Büyükçekmece-Çatalca) Koruganları”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C.16, No:34, Temmuz 2020, s. 395.

125 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam...*, s. 130.

126 Kenan Kocatürk, *Bir Subayın...*, s. 79.

Daha o günkü dar görüşümüzle, Türk ordusunun başındaki Mareşal'in yıllarca nasıl büyük bir gaflet içinde Türk Silahlı Kuvvetlerini, Milli Mücadeleyi yaptığı zamandan da daha ihmal edilmiş bir durumda bıraktığını idrak etmemeğe imkân yoktu."¹²⁷

Dündar Seyhan, Fevzi Çakmak'a büyük bir saygı ve sevgi beslediğini belirtiyor, ona Atatürk'ün silah arkadaşı olarak duyduğu hayranlığı da dile getiriyordu. Fevzi Çakmak'ın vatanseverliğini ve faziletlerini övüyordu. Ancak karşılaşılan somut bir gerçeklik de vardı. Trakya'da yol durumu o kadar kötüydü ki, topçu birliklerinin toplarını beklenen noktalara intikal ettirmesi için uygun yol bile yoktu.¹²⁸

*"Muhayyilemizde insan üstü varlık olarak yaşatıyorduk Mareşal'i. Bütün bunlar açık hakikatlardı, ama, işte 1940 yılının Türk ordusunun perişan hali de açık bir gerçektir."*¹²⁹

19 Aralık 1939'da yaptığı bir meclis konuşmasında Kazım Karabekir de askerlerin kış şartları için donatılarının yetersiz olduğunu anlatıyordu. Cihan Harbi'nde Kafkas Cephesi anılarıyla karışık bu konuşma, yoksul bir devletin emekli generalinin, her anlamda yetersiz donatılmış askerlerine bakışını gösteren önemli bir belgeydi:

"O Mehmet gömleksiz de gider. Gider fakat ölüdür. Biz istiyoruz ki, öleceklerse, böyle soğuktan değil, düşmanla döğüşerek ölsünler."¹³⁰

Alıntılanan örneklerden anlaşılabilirliği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın patlaması, Türk ordusunu gerçeklerle yüzleşmeye zorlamıştı. Elde modern bir savaşı icra edebilecek ne maddi imkân, ne de yetişmiş personel bulunuyordu. Esasen, "modern" olmayan ve sözgelimi yirmi yıl önceki Cihan Harbi tipinde bir savaşı yürütebilecek kabiliyet olduğu da şüpheliydi. Ordu kadrolarının önemli bir kısmı yaşlıydı ve modern savaş teçhizat ve doktrinine hâkim olacak bilgi biriminden yoksundu.¹³¹ Genç subaylarsa, Dündar Seyhan örneğinde görüldüğü gibi, ordunun kapasitesinin ve bilgi birikiminin ne kadar düşük olduğunu aniden fark etmişlerdi. Geri kalmışlık, gizlenemeyecek boyutlardaydı.

Günümüz edebiyat eleştirmeni Orhan Koçak, geri kalmışlık kavramını "peş peşe birkaç kuşağın tekrarlanmış bir deneyimi" olarak sunmaktadır: "Çocuk tam Plehanov'u veya Russel'ı anladığına inanmak üzereyken diyelim Wittgenstein veya Foucault'nun

127 Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası, 1966, s. 9.

128 Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 10.

129 Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 9.

130 Kazım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgârları, II. Dünya Savaşı*, İstanbul, Emre Yayınları, 1995, s. 128.

131 General Mittelberger, Genelkurmay'ı bu konuda uyarıyordu. Tümen ve daha üst seviyelerdeki komutanlar ve kurmayları övüyordu, ancak alay ve tabur seviyesindeki komutanların ihtiyar olduklarını ve yeni teknolojileri kavrayacak yetkinlikte olmadıklarını belirtiyordu: Bu kadrolarda yenileşmeye gidilmeliydi. ATASE, İDH, 1-063-2.

baskınına uğramıştır.”¹³² Edebiyat ve felsefe temalı bir eleştiri yazısında geçen bu cümle, rahatlıkla konumuza uyarlanabilir. Genç Türk subayları, tam hareket harbini ve topyekûn harbi anladıklarına inanmak üzereyken, Blitzkrieg’in veya mekanize savaşın baskınına uğramışlardı. 10 Yıllık Harbin çok deneyimli subay kuşağının devasa bilgi birikimi işlevini büyük ölçüde yitirmiş gibiydi. Ortada bilmedikleri yeni bir savaş tarzı vardı; maddi olarak hazır olmadıkları gibi, entelektüel anlamda da hazır değillerdi. Geçmişin çok zor koşullarda kazanılmış zaferleri büyük bir manevi güç aşılsa da, bunun modern teknolojinin imkânları karşısında yeterli olacağı şüpheliydi.

Pratikte ortaya çıkan durum, zamanında çok başarılı geçtiği varsayılan 1937 Trakya Manevraları gibi örneklerdeki yanıltıcı yönleri ortaya çıkarmaktadır. Hatırlanacağı gibi, Trakya Manevralarında sınır boyunda bir devletle bir muharebe yürütülürken, Karadeniz’den gelen yeni bir çıkarmaya karşı da bir kolordu ile cephe kurulduğu varsayılmaktaydı. Somut gerçeklerle sınıandığında, Türk ordusunun Trakya bölgesinde bu kadar geniş çaplı bir harekâtı icra edecek hareket kabiliyeti ve lojistik imkânı olmadığı ortaya çıkmıştı. Fransızları örnek alarak Bulgaristan sınırında hazırlanan istihkâmların kaderi bir bakımdan Fransız istihkâmları gibi olmuştu: Yunanistan’ın düşmesiyle bu hattın işlevi kalmamıştı, tüm sınırı kapatacak bir istihkâm yapmaksı imkân dışıydı. İstanbul’un savunulabilmesi için tutulabilecek son dal, moral bozucu düzeyde tanıdık bir hat olan Çatalca istihkâmlarıydı: Burası Osmanlı ordusunun tarihinde en güçsüz olduğu anlardan birinde, Balkan Harbi’nde tutunulan son noktaydı.

Büyük Taarruzun muzaffer ordusunun 1940 yılındaki durumunu incelediğimizde Bernard Lewis’in hayaleti meşhur sorusuyla birlikte karşımıza dikilmektedir: Yanlış giden neydi? Kısa ve açık cevap, askeri harcamaların genç Cumhuriyet rejimi için ikinci planda olmasıydı. Güvenlik için kolektif silahsızlanma çalışmalarına, bölgesel paktlara ve diplomatik girişimlere ağırlık verilmişti. Zaten kısıtlı olan kaynakların konvansiyonel bir savaşa hazırlanmak için harcanması tercih edilmemişti. Ancak aşikâr olan maddi zayıflık ve imkânsızlık dışında da önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır: Batı’daki teknolojik değişimin savaş sahasını temelden dönüştüreceği çok geç anlaşılmıştı. Dahası ordu, iki savaş arası dönem boyunca kendi gerçekliği ile yüzleşmeyi reddetmişti. Çoğu çeviri olan talimnamelerde ve subaylar tarafından yazılan telif makalelerde ısrarla taarruz ordusu ve taarruz ruhu vurgusu tekrarlanıyordu. Gerçekte ise hareket ve manevra savaşı icra etmeye uygun yol, modern vasıta ve hatta binek hayvanı yoktu. Eldeki

132 Orhan Koçak, “Sosyal Doku Yırtılırken Hikâyecilik”, 25 Şubat, 2018 (çevrimiçi), <http://www.behcetcelik.com/sosyal-doku-y%C4%B1rt%C4%B1l%C4%B1rken-hik%C3%A2yecilik-orhan-ko%C3%A7ak.aspx>, 27 Mart 2022.

İmkânlar çok kısıtlıysa bile, reel sorunların yeterince tartışılmaması, yazılı doktrini de, doktrin tartışmalarını da gerçeklerden uzaklaştırmıştı.

Telif doktrin geliştirme çabaları da bu gerçeklerden kopukluk içinde bir sonuca ulaşmamıştı. 1920'lerde İstiklal Harbi doktrin tartışmalarında kurucu bir rol oynarken, 1940'a geldiğinde genç subaylar üstlerinin bilgi birikimine inançlarını kaybetmişlerdi. Bu durumun Türkiye tarihinde biri askeri, biri siyasi iki önemli gelişme üzerinde etkisi olacaktı. Askeri gelişme, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Amerikan ordusu ve NATO doktrinine geçti. Yerli bir askeri doktrin geliştirme özgüveninin kaybolması, bu geçiş zemin hazırlayan faktörlerden biri olacaktı. Siyasi sonuçları olan diğer gelişme ise ordu içi ast-üst uyumunun çatırdamasıydı. Gençlerin gözünde başlangıçta efsane olan İstiklal Harbi kuşağı askeri önemini yitirdikçe, ordunun yanlış yönetildiği konusundaki eleştirisi, yavaş yavaş yerini devletin yanlış yönetildiği eleştirisine bırakacaktı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri¹³³

ATASE (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi)
İDH Kataloğu (İkinci Dünya Harbi)

2. Araştırma Eserler

1340 senesi Avrupa Tetebbu Heyeti Raporları, Türkiye Cumhuriyeti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul, Matbaa-yı Askeriye, 1925.

Abdullah Muhlis: *Muvasala ve Muhabere ve Umur-ı Havaiye Dersleri Notlarından (Muvasala Kısmı)*, İkinci Basılış, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928.

Abdullatif: *Topçuluk Notları*, top. Ridvan Ziya, 1925.

¹³³ Kullanılan belgelerin ayrıntılı künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Ahmed Sedad (Erkan-ı Harbiye Miralayı): *Ordumuzda Terakki Umdeleri*, İstanbul, Matbaa-yı Askerî, 1924.
- Akyaz, Doğan: *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Aldoğan, Sadık (Tuğgeneral): “Tanklarla Yapılacak Taarruzlara Nasıl Karşı Koyacağız”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116 (Mart 1940), ss. 72-93.
- Alman Piyade Talimnamesi 3. Cüzü, Makineli Tüfenk Bölüğü*, müt. Ahmet Şevket Dragoman (Mülazım-ı Evvel), Dersaadet, Matbaa-yı Askeriye, 1923.
- Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, Harita Genel Müdürlüğü, 1982.
- Aydemir, Şevket Süreyya: *İkinci Adam II. Cilt*, 2. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968.
- Aydın, Salim: “İkinci Dünya Savaşı’nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı (Büyükçekmece-Çatalca) Koruganları”, *Güvenlik Stratejiler Dergisi*, C.16, No: 34, Temmuz 2020, ss. 383-451.
- Babüroğlu, Naim: *Çanakkale 1915 Almanların Büyük Tuzağı*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2020.
- Basrı (Erkan-ı Harbiye Miralayı): *Büyük Kumanda Kursu Mevzi Harbi Notları*, İstanbul, Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927.
- Barlas, Dilek, Güvenç, Serhat: *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, çev. Barış Cezar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Bürman Bey, “Asri Hava Silahının Tabiyesi Hakkında Fikirler”, *Askeri Mecmua*, C. 48, No: 77, Temmuz 1930, ss. 331-337.
- Büyük Trakya Manevraları Hatıra Albümü*, İstanbul, 7 Gün.
- Cebecioğlu Remzi (Erkan-ı Harbiye Binbaşısı): “Tayyare Gaz Muharebeleri”, *Askeri Mecmua*, No: 58, Ağustos 1925, ss. 149-162.
- Cebesoy, Ali Fuat: *Siyasi Hatıralar: Lozan'dan Cumhuriyete*, C. 2, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2002.
- Citino, Robert M.: *The German Way of War: From the Thirty Years' War to the Third Reich*, Kansas, University Press of Kansas, 2005.
- Çelik, Hasan Cenk: İkinci Dünya Savaşı’nda Sınır Savunma Tedbirleri ve Türkiye’nin Çakmak ve Çatalca Hatları, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Çetin, Sabit: İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Ordusu: Aktif Tarafsızlık Siyaseti Çerçevesinde Askerî Hazırlıklar, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.

- Çevik, C. (Kurmay Önyüzbaşı): “Yirminci Asır Sevkülceyşinin Yeni Doktrinlerinden Yıldırım Harbi”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, ss. 913-918.
- Çevik, Cavit (Kurmay Binbaşı): “1939 Alman-Müttefikler Harbi Başlangıcı Üzerinde Fikirler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 53-62.
- Çifci, Erhan: *Şark Cephesi'nden Kore'ye Bir Türk Generali*, Tahsin Yazıcı'nın *Askerlik Serüveni*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.
- Çulpan, Cevdet (Kurmay Yarbay): “Üstün Kuvvetlere Karşı Muharebe ve Maneviyat”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 132-148.
- Dağ Talimnamesi Fennî Talim ve Terbiye, Dağ Harbi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1928.
- Demirsoy, İ. (Kurmay Önyüzbaşı), “95 Sayılı Askerî Mecmuadaki ‘Geri Yamaç Mevzileri Hakkında Tetkikler’ Adlı Yazıya Bir Karşılık”, *Askeri Mecmua*, C.VI, No: 97, Haziran 1935, ss. 295-310.
- Demirsoy, İlyas: *Muhtelif Harplerdeki Sahil Çıkarmaları*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1942.
- Dukakinzâde Feridun (Erkan-ı Harp Yüzbaşısı): “Son Asır Harplerinden Alınan Derslere Nazaran İstikbal Muharebatında Süvarinin Tarzı İstihdamı”, *Askeri Mecmua*, No:57, Mayıs 1925, ss. 74-104.
- Ege, Bahattin (E. Yüzbaşı): “Bizde Oyalama Muharebelerinin Vasıfları Ne Olmalıdır”, *Askeri Mecmua*, No: 94, Eylül 1934, ss. 706-710.
- Ergüder, Muzaffer: *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930*, Yay. Haz. H. İbrahim Fırtına, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018.
- Ergüder, Muzaffer (Korgeneral), “Polonya Neden Çabuk Ezildi”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, ss. 919-923.
- Ergüder, Muzaffer (Tümgeneral): “(Uçan Koşan) Ordu ile Baskın”, *Askeri Mecmua* C.VII, No: 101, Haziran 1936, ss. 201-216.
- Erikan, Celâl: *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Yay. Haz. Rıdvan Akın, 6. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Erikan, Celal (Kurmay Önyüzbaşı): “İspanya Dahili harbinden Tank, Tank Defi ve Motörlü Birlikler Hakkında Alınan Dersler”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, ss. 1183-1196.
- Erikan, Celal (Önyüzbaşı): “Fransız Ordusunda Tanka Karşı Müdafaa Celal Erikan”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 113, Haziran 1939, ss. 447-485.
- Erkuş, Salih (Kurmay Albay): “Modern Tank Defi Silâhları Karşısında Zırhlı Birlikler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 94-115.
- Eşref (Emekli Binbaşı): “Zırhlı ve Motörlü Harb Vasıtalarının Sevkulceyş, Tabiye ve Maneviyat Sahasındaki Rollerini”, *Askeri Mecmua*, C.VI, No:96, Mart 1935, ss. 42-55.

- Fahri (Kaymakam): “Türk Ordusuna Tank Lâzım Mı?”, *Askeri Mecmua*, No: 74, Eylül 1929, ss. 50-58.
- Fazıl (E. Binbaşı): “Sahillerin Örtme, Gözetleme ve Müdafaası”, *Askeri Mecmua*, No: 89, Haziran 1933, ss. 49-61.
- Ferhat (Binbaşı): “Zamanımızda Süvari: Süvarinin Lüzumu”, *Askeri Mecmua*, No: 53, Mayıs 1924, ss. 100-124.
- Fuller: “Kati Netice Arayan Taarruzun Hedefi Sevkülceyi”, çev. Binbaşı Rahmi, *Askeri Mecmua*, C.48, No: 77, Temmuz 1930, ss. 343-353.
- G. A.: “Yeni Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi Talimnamemiz”, *Askeri Mecmua*, No: 65, Haziran 1927, 1-55.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyânları I*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012.
- Gizleme Talimnamesi I Umumi Maddeler, Gizlemenin Tatbiki*, Ankara, Harita Matbaası, 1926.
- Gizleme Talimnamesi II, Gizlemenin Tekniği*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1926.
- Goethner: *Dağçılık Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütahassıs Goethner Bey'in Raporu*, çev. Bursalı Nihad Bey, Ankara, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Ankara Matbaası, 1928.
- Grüßhaber, Gerhard: *The 'German Spirit' in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938, A History of Military Knowledge Transfer*, Berlin/Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2018.
- Gündüz, Asım: *Hatıralarım*, Yay. Haz. İhsan Ilgar, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1973.
- Güncüt, Haydar (Kurmaya Albay): “Motörlü ve Zırhlı Vasıtalar ve Bunların Gelecek Harplerde Oynayacakları Roller”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, ss. 907-912.
- Güvenc, Serhat, Uyar, Mesut: “Lost in Translation or Transformation? The Impact of American Aid on the Turkish Military, 1947–60”, *Cold War History*, Vol.22 No:1, 2022, ss. 59-77.
- Hans Ritter: *Harb-i Umumî Tenkidâtı*, müt. Mehmed Nihad, İstanbul, Matbaa-yı Askeriye, 1923.
- Harb Oyunlarında Nazar-ı Dikkate Alınacak Esaslara Dair Talimatname*, 1924.
- Hüseyin Rahmi (Binbaşı): “Avrupa Ordularında Piyade Topçusu”, *Askeri Mecmua*, Sayı: 57, Mayıs 1925, ss. 114-119.
- İbrahim Kamil (Yüzbaşı): “Süvari ve Tayyare: Keşif Noktai Nazarından”, *Askeri Mecmua*, No: 56, Şubat 1925, ss. 131-136.
- İsmail Berkok (Erkân-ı Harp Kaymakamı, Harbiye Mektebi Tabiye Baş Muallimi): *Müşterek Tabiye Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi*, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928.

- İzzet (E. Miralay): “Asrî Yenilikler Karşısında İyi Tabiiyecinin Vasıfları”, *Askeri Mecmua*, C.V, No: 95, Kânun 1934, ss. 809-814.
- Karabekir, Kazım: *Ankara'da Savaş Rüzgârları, II. Dünya Savaşı*, İstanbul, Emre Yayınları, 1995.
- Kılkışlı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı): “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış”, *Askeri Mecmua*, No: 65, Haziran 1927, ss. 125-150.
- Kılkışlı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı): “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış (Alayın Muharebesi)”, *Askeri Mecmua*, No: 69, Haziran 1928, ss. 1-20.
- Kılkışlı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı): “Yeni Usulde Piyadenin Muharebesi”, *Askeri Mecmua*, No: 53, Mayıs 1924, 35-62.
- Kılkışlı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harp Miralayı): “İstiklal Muharebelerinde Ordumuzun Muharebe Usullerine Umumi Bakış”, *Askeri Mecmua*, No: 54, Ağustos 1924, ss. 1-14.
- Kocatürk, Kenan: *Bir Subayın Anıları Bitmemiş Senfoni*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1999.
- Köker, Behzat (Kurmay Albay): “Zırhlı ve Motörlü Birliklerce Zayıf Olan Tarafın Defi ve Tart Teşkilatı ve Müdafaa Sistemi”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 149-164.
- Lucas (Kaymakam): *Ta'biye Efkârının Tekâmülü*, müt. Mehmed Sami (Yüzbaşı), İstanbul, Askeri Matbaa, 1926.
- Mehmet Emin (Erkan-ı Harbiye Binbaşısı): “Tankların 1914-18 Harbindeki Sureti İstimaline Dair”, *Askeri Mecmua*, No: 51, Teşrinisani 1923, ss. 24-62.
- Miller, Bruh: *Yarma Melhamelerinde Topçu*, çev. Halil Kemal, İstanbul, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1925.
- Millman, Brock: “The Turkish Armed Forces On The Eve Of The Second World War: The British View”, *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol.20, No: 1, Spring 1996, ss. 38-55.
- Miralay İ.F.C. Tuller: “Makinalaştırma Hakkında Mesele”, çev. Binbaşı Rahmi, *Askeri Mecmua*, C. 48, No: 77, Temmuz 1930, ss. 354-367.
- Muallim Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Bursalı Mehmet Nihat: “Kırkkilise Melhamesine Müstenid Sevkülceyi Harp Oyunu”, *Askeri Mecmua*, No: 57, Mayıs 1925, 10-58.
- Muharebe Arabası, Tayyare, Topçuluk ve Zehirli Maddeler Hakkında Bilinmesi ve Efrada Öğretilmesi Lâzım Gelen Malumat*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1927.
- Muharebe Gazlarından Korunma Talimnamesi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1927
- Muhittin (Erkânı Harbiye Binbaşısı): “Askeri Tayyareciliğin Hâlihazır ve Müstakbel Tekemmülatı”, *Askeri Mecmua*, No: 54, Ağustos 1924, ss. 163-195.
- Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi 2. Kısım*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1928.

- Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi, (Sevk. Ta.)*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1926
- Muzaffer (Kaymakam): “Dağ Muharebesinin Hususiyetleri”, *Askeri Mecmua*, C.48, No: 78, Teşrinievvel 1930, ss. 411-422.
- Ortaç, B. Sıtkı (Kurmay Binbaşı): “Zırhlı Vasıta Defi ve Tardı”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, ss. 1004-1038.
- Osman Nuri (Binbaşı): “Alay ve Alaydan Küçük Birliklerin Asrî Kuruluşları Nasıl Olmalıdır?”, *Askeri Mecmua*, No: 76, Nisan 1930, ss. 165-174.
- Özcan, Gencer: “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, ed. Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, ss. 175-221.
- Özdağ, Ümit: *Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, Kripto, 2017.
- Özdemir, Hikmet: *Türkiye Cumhuriyeti’nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, İz Yayınları, 1993.
- Özkurt, Fatih: *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2017.
- Özlü, Hüsnü: “Arşiv Belgelerine Göre, İkinci Dünya Savaşı’nda İzmir ve Trakya’nın Savunmasına Yönelik Türk-İngiliz Heyetlerinin Görüşmeleri ve Alınan Önlemler”, *ÇTTAD*, C.XII, No: 24, Bahar 2012, ss. 233-253.
- Piyade Talimnamesi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1926.
- Reşit, Ali (E. Kaymakam): “Zayıf (kuvvetçe az) ve Asrî Vasıtaları Noksan Bir Ordunun; Asrî Vasıtalı ve Kuvvetli (kuvvetçe çok) Bir Düşmana Karşı Zaferi Elde Etmesine Dair Tetkikler”, *Askeri Mecmua*, No: 94, Eylül 1934, ss. 583-600.
- Sadık (Kaymakam): “Fırka, Kolordu ve Ordu Topçusu Nasıl Olmalıdır?”, *Askeri Mecmua*, No: 70, Eylül 1928, 82-100.
- Sahra Tahkimat Talimnamesi*, 2. Kısım. 1927.
- Sedat: “Büyük Sevk ve İdarede Hututu Dahileden İstifade”, *Askeri Mecmua*, C.48, No: 78, Teşrinievvel 1930, ss. 381-398.
- Seyhan, Dünder: *Gölgedeki Adam*, İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası, 1966.
- Sunay, Cevdet: “Zırhlı Motörlü Birlikler ve Bunların Sevk ve İdaresi Hakkında Düşünceler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 36-52.
- Süvari Talimnamesi*, İstanbul, Matbaa-yı Askeri, 1925.
- Tucker, Spencer: “1914-1918 Birinci Dünya Savaşı”, ed. Jeremy Black, *Dretnot, Tank ve Uçak*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.
- Turhal, Abdullah: *Türk Ordusu’nun İlk Tankı: T-26 B, ‘Seyyar Çelik Kale’*, Ankara, FNSS, 2020.

- Tümer, Hıfzı (Kurmaya Yüzbaşı), “Çevik Birliklerden Beklenen Operatif Gayeler ve Bu Birliklerin Teşkilat ve Coğrafi Bünye Bakımından Tetkiki”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 113, Haziran 1939, ss. 326-340.
- Türesel, Fehmi: (Kurmaya Albay), “Motörlü Hafif Birliklerin Mahiyeti ve Sevk ve İdaresi”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 23-35.
- Türk Illustrasyonu Büyük Trakya Manevraları Hatırası*, İstanbul, 1937.
- Türk İli Kış ve Dağ Ahvali*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1927.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi II nci Cilt 2 nci Kısım 2 nci Kitap Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1981.
- Üstünkaya, Zeki (Kurmaya Binbaşı): “Üstün Hava Kuvvetlerine Malik Bir Düşman Karşısında Teşkilatta ve Sevk ve İdarede Gözönüne Alınması Lâzımgelen Bazı Düşünceler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 171-182.
- Üstünkaya, Zeki: “Üstün Zırhlı ve Motörlü Vasıtalara Malik Ordulara Karşı Muharebe Edecek Orduların Teşkilât ve Sevk ve İdaresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Askeri Mecmua* C.X, No: 115, Birincikânun 1939, 1080-1091.
- Veysel: “Yenilik Baskını, Seri Tanklar”, *Askeri Mecmua*, No: 74, Eylül 1929, s. 24-44.
- von Ritter, Hans: *Ordu Teşkilatı*, çev. Nuri Refet, Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1928.
- Yazıcı, Tahsin: “Z. Oto. Ların Taarruz ve Defütart Muharebelerinde Rollerini”, *Askeri Mecmua*, C.IX, No: 108, Mart 1938, ss. 109-117.
- Zekai (Yüzbaşı): *Maltepe Piyade Atış ve Tatbikat Mektebi Zabitan Kurslarında: Ağır Makinalı Tüfenk Konferansları*, İstanbul, Teşebbüs Matbaası, 1926.

3. Elektronik Kaynaklar

- “Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare”, (çevrimiçi), <https://treaties.unoda.org/t/1925>, (Erişim Tarihi: 06.01.2022).
- Orhan Koçak, “Sosyal Doku Yırtılırken Hikâyecilik”, 25 Şubat, 2018 (çevrimiçi), <http://www.behcetcelik.com/sosyal-doku-y%C4%B1rt%C4%B1rken-hik%C3%A2yecilik-orhan-ko%C3%A7ak.aspx>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2022).
- Robbie Gramer, “No, Polish Cavalry Never Attacked Nazi Tanks, Irate Poland Tells ‘Mad Money’ Host”, *Foreign Policy*, May 23, 2017, (çevrimiçi), <https://foreignpolicy.com/2017/05/23/no-polish-cavalry-never-attacked-nazi-tanks-irate-poland-tells-mad-money-host/>, (Erişim Tarihi: 21.03.2022).